ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΡΗΓΑ

Δημοκρατία του Εφιάλτη

ISBN: 978-960-391-034-3

Εκδότης: Κωνσταντίνος Πάγκαλης

Επιμέλεια: Γρηγόρης Τσικόπουλος

Αφιερώνεται,
στους απλούς πολίτες
όλου του Κόσμου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό είναι αποτέλεσμα μιας έρευνας που έκανα για τον εαυτό μου. Θέλησα να μάθω αν υπήρξε κάποια περίοδος της ιστορίας, όπου ο απλός πολίτης δεν ήταν τόσο υποβαθμισμένος πολιτικά και κοινωνικά, όσο σήμερα. Θέλησα να μάθω αν λειτούργησε ποτέ η δημοκρατία, με τον ορισμό που δίνει η ίδια η λέξη, ή ήταν πάντα μια λέξη κενή περιεχομένου, που χρησιμοποιήθηκε για παραπλάνηση των λαών.

Η έρευνά μου κάλυψε όλη την πολιτική διαδρομή, από τότε που οι άνθρωποι ενώθηκαν σε πολιτειακά οργανωμένες κοινωνίες μέχρι σήμερα. Σαν πηγές χρησιμοποίησα τα βιβλία που παραθέτω στην βιβλιογραφία. Από την έρευνα αυτή διαπίστωσα ότι η αυθεντική δημοκρατία γεννήθηκε και λειτούργησε μόνο στην Αθήνα, από το 462 μέχρι το 322 π.Χ.

Η γέννηση και η λειτουργία της δημοκρατίας ήταν μία κορυφαία στιγμή για την ανθρωπότητα, την οποία και σημάδεψε ανεξίτηλα. Κατά την περίοδο της δημοκρατίας, και χάρη στην δημοκρατία, δημιουργήθηκε όλος αυτός ο λαμπρός πολιτισμός, που παρέμεινε κλασικός μέχρι σήμερα.

Η γέννηση όμως καθώς και η λειτουργία της δημοκρατίας καλύπτονται από ένα πέπλο σιωπής. Αυτό δεν έγινε τυχαία, από έλλειψη επαρκών στοιχείων, αλλά σκόπιμα, γιατί οι οικονομικά και πολιτικά κυρίαρχες τάξεις θέλησαν να αποκρύψουν από τους λαούς το αληθινό πρόσωπο της δημοκρατίας. Για τον λόγο αυτόν η δημοκρατία έχει φτάσει σε μας τόσο διαστρεβλωμένη και παραποιημένη, ώστε να μην μπορούμε να διακρίνουμε καθαρά το αυθεντικό πρόσωπό της.

Προσπάθησα, ύστερα από κουραστική έρευνα και μελέτη που κράτησε πέντε ολόκληρα χρόνια, να βρω και να αξιολογήσω όλα εκείνα τα στοιχεία, που θα μου επέτρεπαν να κατανοήσω τόσο την ίδια την δημοκρατία όσο και την πρακτική εφαρμογή της.

Δεν ανήκω σε καμμιά σχολή και η μέθοδος που ακολούθησα είναι καθαρά προσωπική, γι’ αυτό προσέγγισα και αξιολόγησα το πρόβλημα της πολιτικής εξουσίας από την σκοπιά του απλού πολίτη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τότε που οι άνθρωποι ενώθηκαν σε πολιτειακά οργανωμένες κοινωνίες μέχρι σήμερα, το πρόβλημα της πολιτικής εξουσίας παραμένει το ίδιο: ποιος θα αποφασίζει για τα κοινά; Ένας, λίγοι ή όλοι οι πολίτες; Η κάθε εποχή έλυσε το πρόβλημα αυτό διαφορετικά. Από την απάντηση που έδωσε, προέκυψαν τα τρία βασικά πολιτεύματα: Η μοναρχία, η ολιγαρχία και η δημοκρατία.

Η επικράτηση του ενός ή του άλλου πολιτεύματος δεν ήταν αποτέλεσμα κοινής συμφωνίας και συναίνεσης όλων των πολιτών, αλλά η επιβολή της θέλησης της οικονομικά και κοινωνικά κυρίαρχης μερίδας πάνω στο σύνολο της κοινωνίας.

Το πρώτο πολίτευμα με το οποίο κυβερνήθηκαν οι άνθρωποι, όταν ενώθηκαν σε *πόλεις-κράτη*, ήταν η κληρονομική βασιλεία.

Στην ομηρική εποχή η ένωση πολλών χωριών αποτέλεσε την *πόλη-κράτος*. Το κάθε χωριό είχε τον βασιλιά του, που ήταν ο αρχηγός του γένους, και οι βασιλιάδες όλων των χωριών που συγκρότησαν την *πόλη-κράτος*, αποτέλεσαν την πρώτη τάξη των ευγενών.

Οι βασιλιάδες εξέλεξαν τον βασιλιά της *πόλεως-κράτους*, που γι' αυτούς ήταν ένας όμοιός τους, ενώ στον λαό τον παρουσίασαν σαν συγγενή και εκπρόσωπο του πιο τρανού θεού.

Ο βασιλιάς της *πόλεως-κράτους* έπρεπε να ενσαρκώνει την δύναμη του θεού. Αυτός κατείχε την ιερή δύναμη και σε αυτόν έπρεπε να υπακούουν όλοι, όπως σε ένα θεό. Αυτός κρατούσε το σκήπτρο, το σύμβολο της εξουσίας, που δόθηκε από τον θεό στον βασιλιά και αποτελούσε την ορατή θέληση του θεού για υποταγή του λαού στον βασιλιά. Ο θεός μαζί με το σκήπτρο έδωσε στον βασιλιά και την γνώση των «θεμίστων», δηλαδή του δικαίου με βάση το οποίο θα κυβερνούσε τον λαό του.

Η πρώτη τάξη των ευγενών που ανέλαβε την εξουσία στην *πόλη-κράτος* στήριξε ιδεολογικά την εξουσία της στον θεό. Η τάξη αυτή των γαιοκτημόνων-ευγενών κράτησε υπό τον έλεγχό της την πολιτική εξουσία κάπου τρεις χιλιάδες χρόνια, από την ομηρική εποχή μέχρι το 17ο αι. Όπως στην αρχή της εξουσίας της ο βασιλιάς που την εκπροσωπούσε ενσάρκωνε την θέληση του θεού, το ίδιο και στην τελευταία περίοδο της εξουσίας της, τον Μεσαίωνα, ο βασιλιάς ήταν εκπρόσωπος του θεού και κυβερνούσε στο όνομα του θεού. Η θεϊκή εξουσία δημιουργούσε την παντοδυναμία του κράτους και κάθε αμφισβήτηση της κρατικής εξουσίας ισοδυναμούσε με αμφισβήτηση της εξουσίας του θεού.

Στην Αθήνα η εξουσία της πρώτης τάξης των ευγενών δεν πήρε ποτέ θεοκρατική μορφή και ο βασιλιάς δεν έγινε ποτέ απόλυτος μονάρχης. Αυτό βοήθησε στο να αναπτυχθεί η κριτική σκέψη και να αντιμετωπιστεί η κρατική εξουσία με κοινωνικά κριτήρια. Η Αθήνα, από την αρχή της συγκρότησής της σε *πόλη-κράτος* μέχρι τους αλεξανδρινούς χρόνους, ήταν η *πόλης-κράτος* όπου δοκιμάστηκαν όλα τα γνωστά πολιτεύματα στην πράξη. Αποτέλεσε πρότυπο και επέδρασε θετικά ή αρνητικά σε όλες τις άλλες *πόλεις-κράτη*. Μόνον η Αθήνα εφάρμοσε πρακτικά την δημοκρατία. Θα αναφερθώ συνολικά σε όλη την πολιτική διαδρομή της Αθήνας, από την συγκρότησή της σε *πόλη-κράτος*, μέχρι την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, για να κατανοήσουμε καλύτερα με ποιον τρόπο και με ποιους θεσμούς άσκησε την εξουσία της η πρώτη τάξη των ευγενών της Αττικής.

Η αναφορά αυτή είναι απαραίτητη, για να κατανοήσουμε τον ρόλο του «Αρείου Πάγου», για τον οποίο πολλοί, και σήμερα ακόμα, έχουν την γνώμη

ότι δημιουργήθηκε σαν δικαστικός θεσμός και ότι αποτελούσε το ανώτατο δικαστήριο της Αθήνας.

Ο Άρειος Πάγος ήταν πολιτικός θεσμός. Ήταν ο εκπρόσωπος και ο ουσιαστικός θεματοφύλακας και εγγυητής της εξουσίας της πρώτης τάξης των ευγενών από την πρώτη στιγμή της συγκρότησης της Αθήνας σε *πόλη-κράτος* μέχρι την κατάλυση της εξουσίας των ευγενών το 462 π.Χ. από τον Εφιάλτη και τον Αρχέστρατο. Μόνο στην περίοδο της δημοκρατίας λειτούργησε ως δικαστήριο για την εκδίκαση αποκλειστικά των θρησκευτικών υποθέσεων. Επί πλέον η αναφορά αυτή είναι απαραίτητη, για να κατανοήσουμε την πορεία προς την δημοκρατία και τον ρόλο που έπαιξαν σε αυτήν την πορεία προσωπικότητες όπως ο Σόλων, ο Κλεισθένης, ο Θεμιστοκλής και ο Εφιάλτης. Και τούτο, γιατί πολλοί ταυτίζουν την πορεία προς την δημοκρατία με την ίδια την δημοκρατία και την λειτουργία της.

Ι. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

1. Από τον Θησέα ως τον Σόλωνα

Όταν όλα τα χωριά της Αττικής ενώθηκαν σε *πόλη-κράτος* (από τον Θησέα, λέει η παράδοση), εξέλεξαν ένα βασιλιά, για να κυβερνήσει την πολιτεία. Στον βασιλιά δεν παραχώρησαν απόλυτη εξουσία, αλλά του επέβαλαν να συναποφασίζει για όλα τα θέματα της πολιτείας με τους αρχηγούς των γενών, που αποτέλεσαν το συμβούλιό του και ονομάστηκαν *«βουληφόροι»*. Την κυρίαρχο εξουσία είχε το συμβούλιο και όχι ο βασιλιάς.

Όταν οι αποφάσεις που έπαιρνε ο βασιλιάς με τους βουληφόρους αφορούσαν σε κάτι και στον λαό (*για ό,τι ήταν δήμιον*), τον συγκαλούσαν σε συνέλευση και του τις γνωστοποιούσαν. Η συνέλευση του λαού λεγόταν *«Αγορά»*. Αργότερα ονομάστηκε *«Εκκλησία του Δήμου»*. Στην αγορά δικαίωμα να αγορεύουν είχαν μόνον οι βουληφόροι. Ο λαός δεν είχε το δικαίωμα να εκφέρει γνώμη, παρά μόνο να ακούει σιωπηλά τις αποφάσεις και ύστερα να διαλύεται. Ο βασιλιάς, οι βουληφόροι και η αγορά αποτέλεσαν τους πρώτους πολιτικούς θεσμούς της Αθήνας.

Στην αγορά δεν συμμετείχαν όλοι οι κάτοικοι της Αττικής, παρά μόνον οι Ίωνες. Όσοι δηλαδή ανήκαν στις τέσσερις ιωνικές φυλές.

Στην Αττική όμως υπήρχαν και άλλοι κάτοικοι, που δεν ήσαν Ίωνες, άλλοι προϋπήρχαν των Ιώνων και άλλοι ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην Αττική με τις μεταναστεύσεις. Ανάμεσα στους Ίωνες και τους άλλους κατοίκους υπήρχε διάκριση: Οι ιωνικής καταγωγής ήσαν οργανωμένοι σε φυλές, φατρίες και γένη και είχαν συγγενικούς δεσμούς μεταξύ τους, ενώ όλοι οι άλλοι, που τους αποκαλούσαν *«οργεώνες»*, δεν είχαν κανένα δεσμό μεταξύ τους και δεν ανήκαν σε οργανώσεις. Στην συνέλευση του λαού, την αγορά, έπαιρναν μέρος μόνον οι Ίωνες. Οι *«οργεώνες»*, μέχρι την μεταρρύθμιση του Κλεισθένους, δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Οι Αθηναίοι όμως δεν υποδούλωσαν τους *«οργεώνες»*, όπως έκαναν οι Σπαρτιάτες με τους κατοίκους της Λακωνίας και της Μεσσηνίας, τους *«είλωτες»*.

Το συμβούλιο με τον καιρό αφαίρεσε αρμοδιότητες από τον βασιλιά και τις μεταβίβασε σε μέλη του. Πλάι στον βασιλιά δημιουργήθηκαν δύο άλλες αρχές: του *Πολεμάρχου* και του *Άρχοντος*. Οι στρατιωτικές αρμοδιότητες πέρασαν στον Πολέμαρχο και οι κυβερνητικές στον Άρχοντα. Ο βασιλιάς έπαψε να είναι ισόβιος και εκλεγόταν και αυτός από το συμβούλιο, στην αρχή για δέκα χρόνια και αργότερα, από το 682 π.Χ., για ένα χρόνο, όπως και οι άλλοι άρχοντες. Ο βασιλιάς περιορίστηκε μόνο στις θρησκευτικές δικαιοδοσίες.

Κατά τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. άρχισαν να εκλέγονται και οι έξι *Θεσμοθέτες*, με σκοπό να δημοσιεύουν και να διαφυλάσσουν τις αποφάσεις των αρχόντων, που είχαν ισχύ νόμων. Έτσι οι άρχοντες έγιναν εννέα και, όταν έληγε η θητεία τους, γίνονταν ισόβια μέλη του συμβουλίου, που πήρε το όνομα *«Άρειος Πάγος»*, γιατί συνεδρίαζε στον λόφο του Άρη, δυτικά από την Ακρόπολη.

Ο Άρειος Πάγος ή η Βουλή του Αρείου Πάγου, όπως επίσημα ονομάζεται, ήταν ο ουσιαστικός κάτοχος της εξουσίας. Η Βουλή του Αρείου Πάγου εξέλεγε τους άρχοντες και οι άρχοντες σ’ αυτήν λογοδοτούσαν. Το πολίτευμα της Αθήνας, λέει ο Αριστοτέλης, ήταν καθ’ όλα ολιγαρχικό προ του Δράκοντος (621 π.Χ.). Μόνον οι πολύ πλούσιοι ευγενείς μοιράζονταν τα διάφορα αξιώματα. Οι λιγότερο πλούσιοι ευγενείς δεν επιτρεπόταν να καταλάβουν δημόσια αξιώματα. Επιτρεπόταν μόνον η συμμετοχή τους στην Εκκλησία του Δήμου. Τα μέλη των φτωχών οικογενειών, παρά το ότι ήσαν ιωνικής καταγωγής, δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και δεν συμμετείχαν ούτε στην Εκκλησία του Δήμου.

Με την μεταρρύθμιση του Δράκοντος (621 π.Χ.) ο ιωνικής καταγωγής πληθυσμός χωρίστηκε σε τέσσερις τάξεις, ανάλογα με τον πλούτο και την καταγωγή.

Την πρώτη τάξη αποτελούσαν οι πολύ πλούσιοι ευγενείς και αυτοί νέμονταν όλα τα αξιώματα, ανάλογα με την περιουσία του καθενός. Την δεύτερη τάξη αποτελούσαν οι λιγότερο πλούσιοι ευγενείς, την τρίτη τάξη οι έμποροι, οι βιοτέχνες κ.λπ. και την τέταρτη τάξη ο φτωχός λαός.

Στην Εκκλησία του Δήμου είχαν δικαίωμα να πάρουν μέρος μόνον οι τρεις πρώτες τάξεις.

Την εξουσία ασκούσαν ο Άρχων, ο Πολέμαρχος, ο Βασιλεύς και οι έξι Θεσμοθέτες, οι γνωστοί μας εννέα άρχοντες. Την εποπτεία της πολιτείας είχε η Βουλή του Αρείου Πάγου. Τον ρόλο του πρωθυπουργού έπαιζε ο Άρχων και το έτος που ασκούσε την αρχή του έφερε το όνομά του (*επώνυμος Άρχων*). Οι φτωχοί, που δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, αναζητούσαν ασφάλεια και προστασία στα γένη τους.

Η ανάληψη των αξιωμάτων με βάση το ετήσιο εισόδημα του κάθε ευγενούς, που καθιερώθηκε με την μεταρρύθμιση του Δράκοντος, είχε σαν αποτέλεσμα να επιδοθούν όλοι στο κυνήγι του πλούτου. Πηγή πλούτου τότε ήταν η γη. Οι όροι μίσθωσης και δανεισμού έγιναν δυσβάστακτοι. Οι καλλιεργητές δούλευαν για ένα κομμάτι ψωμί.

Οι δανειστές χορηγούσαν δάνεια με υπερβολικό τόκο και με υποθήκη όχι μόνο τα κτήματα, αλλά και τα σώματα των δανειζομένων καθώς και των μελών των οικογενειών τους. Ο αριθμός αυτών που αδυνατούσαν να πληρώσουν τα χρέη τους στην ταγμένη προθεσμία μεγάλωνε, η γη τους περνούσε στα χέρια των δανειστών τους και οι ίδιοι μετατρέπονταν σε δουλοπάροικους και, σε πολλές περιπτώσεις, σε δούλους.

Όταν οι πλούσιοι γαιοκτήμονες παραβίαζαν τους όρους της συμφωνίας, οι φτωχοί καλλιεργητές δεν μπορούσαν να βρουν το δίκιο τους στα δικαστήρια, γιατί τα αφεντικά τους ήσαν ταυτόχρονα και δικαστές τους. Οι παράνομες δικαστικές αποφάσεις ήταν συνηθισμένο φαινόμενο, με αποτέλεσμα να διαλύονται οικογένειες και να πωλούνται τα μέλη τους ως δούλοι.

Η κατάσταση είχε γίνει απελπιστική για τους φτωχούς και η δυσαρέσκεια κατά της εξουσίας των ευγενών αγκάλιαζε ακόμα και ευγενείς. Η πολιτεία βρισκόταν στα πρόθυρα εμφυλίου πολέμου ή τυραννίας. Κάτω από την γενική

κατακραυγή, η Βουλή του Αρείου Πάγου αποφάσισε να γίνει μεταρρύθμιση του πολιτεύματος, με την προϋπόθεση όμως ότι και στο νέο πολίτευμα την εξουσία θα ασκεί η πρώτη τάξη των ευγενών. Συμφώνησαν όλοι να αναθέσουν την μεταρρύθμιση του πολιτεύματος σε πρόσωπο κοινής εμπιστοσύνης και σαν τέτοιο υπέδειξαν τον Σόλωνα, που τον εκτιμούσαν όλοι. Οι μεν ευγενείς για την καταγωγή του, οι δε φτωχοί για την τιμιότητα και την σοφία του. Αποφάσισαν η εκλογή του να γίνει από την Εκκλησία του Δήμου για να έχει αυξημένο κύρος, σαν εκλεκτός όλων των πολιτών, με αυξημένες αρμοδιότητες: άρχων μαζί και νομοθέτης.

2. Η μεταρρύθμιση του Σόλωνος

Ο Σόλων, που εξελέγη Άρχων το 594 π.Χ. για την μεταρρύθμιση του πολιτεύματος, κατανόησε αμέσως το μέγεθος και την οξύτητα των προβλημάτων και είδε καθαρά ότι η τραγική κατάσταση των φτωχών αγροτών και των ακτημόνων ήταν μια εκρηκτική ύλη, που είχε σωρευτεί στα θεμέλια της πολιτείας, έτοιμη να εκραγεί. Γι' αυτό αναγκάστηκε να πάρει ριζοσπαστικά μέτρα: Ακύρωσε τα χρέη στο δημόσιο και τους ιδιώτες, κατάργησε τον δανεισμό με σωματική εγγύηση, απελευθέρωσε όσους είχαν γίνει δούλοι για χρέη και αμνήστευσε ορισμένα αδικήματα, που είχαν στερήσει σε πολίτες τα πολιτικά τους δικαιώματα. Τα μέτρα αυτά ονομάστηκαν *«σεισάχθεια»*, δηλαδή απελευθέρωση από το βάρος.

Ο Σόλων αναγνώρισε ως πολίτες όλους τους Αθηναίους ιωνικής καταγωγής και τους χώρισε σε τέσσερις κοινωνικές τάξεις, ανάλογα με το ετήσιο εισόδημά τους από την γη. Δύο τάξεις για τους ευγενείς, τους *«Πεντακοσιομεδίμνους»* και τους *«Ιππείς»*, και δύο τάξεις για τον λαό, τους *«Ζευγίτες»* και τους *«Θήτες»*. Στους Ζευγίτες ανήκαν οι μεσαίου πλούτου Αθηναίοι και στους Θήτες οι φτωχοί και ακτήμονες.

Ο καθορισμός της περιουσίας με βάση το ετήσιο εισόδημα που προέρχεται μόνο από την γη έγινε, για να παραμείνει η εξουσία στα χέρια των ευγενών, γιατί αυτοί ήσαν οι κάτοχοι της γης.

Στο πολίτευμα του Σόλωνος μόνον οι Αθηναίοι ιωνικής καταγωγής που ήσαν γραμμένοι σε φυλές, φατρίες και γένη θα είχαν πολιτικά δικαιώματα και

θα μετείχαν στην Εκκλησία του Δήμου και τα δικαστήρια της Ηλιαίας. Την κυβερνητική εξουσία θα ασκούσαν οι εννέα άρχοντες, που θα προέρχονταν υποχρεωτικά από την πρώτη τάξη των ευγενών (τους *Πεντακοσιομεδίμνους*) και την εποπτεία του πολιτεύματος θα είχε η Βουλή του Αρείου Πάγου, τα μέλη της οποίας ανήκαν όλα στην πρώτη τάξη. Με την μεταρρύθμιση του Σόλωνος η πολιτική εξουσία παρέμεινε εξ ολοκλήρου στα χέρια των μεγάλων γαιοκτημόνων ευγενών.

Η παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων στους φτωχούς ιωνικής καταγωγής δεν υπαγορεύτηκε από δημοκρατική διάθεση, αλλά από την ανάγκη να κατευνάσει την εχθρότητα των λαϊκών τάξεων προς τους πλούσιους ευγενείς. Γιατί, όπως λέει ο Αριστοτέλης:

> *Είναι επίφοβο να μην παραχωρείται και στους φτωχούς το δικαίωμα να μετέχουν της εξουσίας, γιατί όταν οι πολλοί είναι στερημένοι πολιτικών δικαιωμάτων και φτωχοί, αναγκαστικά η πολιτεία είναι γεμάτη από εχθρούς. Υπολείπεται λοιπόν ότι πρέπει να μετέχουν και αυτοί στην Εκκλησία του Δήμου και τα δικαστήρια* (τοῦ βουλεύειν καὶ κρίνειν)*. Για τούτο ακριβώς και ο Σόλων και μερικοί από τους άλλους νομοθέτες παρέχουν μεν στον λαό το δικαίωμα συμμετοχής στις αρχαιρεσίες και τον έλεγχο των αρχόντων, δεν επιτρέπουν όμως σε κανέναν ατομικά να ασκήσει εξουσία, αν προέρχεται από το πλήθος.*[1]

Για να αποτρέψει τον κίνδυνο να περιέλθει ο έλεγχος της νομοθετικής εξουσίας στον λαό, δημιούργησε την Βουλή των Τετρακοσίων, με σκοπό να ελέγχει τα εισαγόμενα για συζήτηση στην Εκκλησία του Δήμου θέματα. Τα μέλη της Βουλής αυτής θα προέρχονταν από τις δύο τάξεις των ευγενών.

Ο Πλούταρχος, στον βίο του Σόλωνος, λέει πως:

> *Επειδή έβλεπε τον λαό να το παίρνει απάνω του και να αποθρασύνεται μετά την άφεση των χρεών, έκανε και δεύτερη Βουλή (*η πρώτη του Αρείου Πάγου*) διαλέγοντας εκατό άνδρες από κάθε φυλή. Σε αυτούς ανέθεσε να γνωματεύουν από πριν για τα νομοσχέδια που θα περνούσαν από την Εκκλησία του Δήμου και τίποτα να μην αφήνουν να περνάει, χωρίς προηγουμένως αυτοί να το εξετάσουν και να πουν την γνώμη τους. Όσο για τον Άρειο Πάγο, τον όρισε επιτηρητή σε όλα και φρουρό της δικαιοσύνης, γιατί νόμιζε πως η πολιτεία, έχοντας δύο Βουλές και*

μοιάζοντας έτσι σαν να έχει αράξει με δύο άγκυρες, πολύ λιγότερο θα αναταραζόταν και ο λαός θα ηρεμούσε.

Η Βουλή του Αρείου Πάγου παρέμεινε ο ρυθμιστής του πολιτεύματος με αυξημένες αρμοδιότητες. Όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης, εκτός του ότι ήταν φύλακας του πολιτεύματος, είχε την εποπτεία για τις περισσότερες και πιο σημαντικές ενέργειες της πολιτικής διοίκησης. Καταδίωκε τους παραβάτες των νόμων, έχοντας το δικαίωμα να τους επιβάλλει χρηματικές και σωματικές τιμωρίες. Επίσης δίκαζε όσους συνωμοτούσαν για την ανατροπή του πολιτεύματος, με νόμο που θέσπισε ο Σόλων περί *«καταγγελίας»* των συνωμοτών.[2]

Εκεί όμως που μπορεί να πει κανείς ότι εισήγαγε τον λαό στην εξουσία, ήταν τα λαϊκά δικαστήρια της Ηλιαίας. «Τὸν δὲ δῆμον καταστῆσαι, τὰ δικαστήρια ποιήσας ἐκ πάντων». Τα δικαστήρια αυτά ήσαν ένας καινούργιος θεσμός και δημιουργήθηκαν για την προστασία των πολιτών από ενδεχόμενες αδικίες των αρχόντων. Στα δικαστήρια της Ηλιαίας ο Σόλων όριζε να γίνονται δικαστές όλοι οι Αθηναίοι πολίτες με κλήρο, και ο κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να κινεί δίκες εναντίον οποιουδήποτε, ακόμα και άρχοντα, που έβλαπτε ή αδικούσε οποιονδήποτε, ακόμα και δούλο. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων της Ηλιαίας ήσαν αμετάκλητες και αυτό ισχυροποιούσε ακόμα περισσότερο τον λαό.

Αυτός ο θεσμός έδινε μεγάλη δύναμη στον λαό γιατί, όπως λέει ο Αριστοτέλης:

Όταν ο λαός γίνεται κύριος της (δικαστικής) *ψήφου, γίνεται κύριος και του πολιτεύματος*.3

Η δικαστική εξουσία που παραχώρησε ο Σόλων στον λαό την εποχή εκείνη ήταν «δῶρον ἄδωρον». Για να λειτουργήσει ο θεσμός αυτός, προϋπέθετε άτομα-πολίτες και τέτοια δεν υπήρχαν την εποχή του Σόλωνος, γιατί ο λαός δεν είχε απαλλαγεί από την ομάδα του γένους του, από το οποίο ζητούσε προστασία και δικαιοσύνη. Έμελλε όμως τα δικαστήρια της Ηλιαίας να παίξουν αργότερα αποφασιστικό ρόλο εναντίον της εξουσίας του Αρείου Πάγου και των αρχόντων. Αυτά χρησιμοποίησε ο Εφιάλτης, όπως θα δούμε, για να παραλύσει την εξουσία των Αρεοπαγιτών και να επιβάλει την

δημοκρατία. Αποτέλεσαν την «κερκόπορτα» από την οποία πέρασε η δημοκρατία, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης κατηγορεί τον Σόλωνα σαν υπεύθυνο.

> *Με το να επεκτείνει την δικαιοδοσία των δικαστηρίων, που τα μέλη του εκλέγονται με κλήρο, πάνω στις δύο άλλες αρχές* (Άρειο Πάγο και άρχοντες), *παρέλυσε και των δύο την δύναμη. Γιατί από την στιγμή που ίσχυσε αυτό, οι διάφοροι* (δηλαδή ο Εφιάλτης και οι μετά από αυτόν), *σαν σε τύραννο, παραχωρούσαν στον λαό την πολιτική δύναμη και μετέτρεψαν μ' αυτόν τον τρόπο το πολίτευμα στην τωρινή δημοκρατία.*[4]

Χαρακτηριστική είναι και η φράση του Πλούταρχου: οἷς οὐδεμίαν ἄρχειν ἔδωκεν ἀρχήν, ἀλλὰ τῷ συνεκκλησιάζειν καὶ δικάζειν μόνον μετεῖχον τῆς πολιτείας. ὃ κατ' ἀρχὰς μὲν οὐδέν, ὕστερον δὲ παμμέγεθες ἐφάνη.[5] Δηλαδή η παραχώρηση της δικαστικής εξουσίας στον λαό, στην εποχή του Σόλωνος δεν είχε καμμιά αξία, γιατί ο λαός δεν ήταν σε θέση να κάνει χρήση αυτού του θεσμού. Όταν ο Εφιάλτης εγκαθίδρυσε την δημοκρατία, τότε τα λαϊκά δικαστήρια της Ηλιαίας πήραν ασύγκριτα μεγάλη αξία, γιατί χωρίς αυτά ο λαός δεν θα μπορούσε να επιβάλλει την εξουσία του.

Ο Σόλων φυσικά δεν είχε τέτοια πρόθεση, ούτε μπορούσε να φανταστεί ότι θα χρησιμοποιηθούν σαν όπλο για την κατάλυση της εξουσίας των γαιοκτημόνων ευγενών.

> *Αργότερα επικράτησε η πεποίθηση ότι ο Σόλων ήταν ο συνειδητός δημιουργός της αθηναϊκής δημοκρατίας. Αυτό βέβαια αποτελεί παραμόρφωση της αλήθειας, από την άποψη ότι θα ήταν αδύνατον να είχε περάσει από τον νου ενός μεταρρυθμιστή των αρχών του 6ου αι. κάτι που να μοιάζει με αναπτυγμένη δημοκρατία. Είναι όμως αλήθεια ότι ο Σόλων δημιούργησε το θεσμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπόρεσε να αναπτυχθεί η δημοκρατία, ένα πλαίσιο που οι τύραννοι το άφησαν άθικτο.*[6]

Το πολίτευμα που δημιούργησε ο Σόλων ήταν ολιγαρχικό-αριστοκρατικό με συμμετοχή του λαού στην εκλογή και στον έλεγχο των αρχόντων. Κατά τον Αριστοτέλη αποτελούσε συγκερασμό των διαφόρων στοιχείων της πολιτείας, όπου η Βουλή του Αρείου Πάγου ήταν το ολιγαρχικό στοιχείο, το αιρετό των αρχόντων το αριστοκρατικό και ο θεσμός των δικαστηρίων το δημοκρατικό.[7]

Ο Σόλων συμπλήρωσε το πολίτευμα με νόμους, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις σχέσεις των ανθρώπων. Οι νόμοι του Σόλωνος δεν είχαν συνταχτεί με απόλυτη σαφήνεια, πράγμα που έκανε τον Αριστοτέλη να παρατηρήσει, ότι:

Ο Σόλων επίτηδες συνέταξε τους νόμους κατά τρόπο ασαφή, για να παίρνει τις αποφάσεις τελεσίδικα ο λαός.[8]

Ο λαός σεβάστηκε πάντα τους νόμους του Σόλωνος και δεν τους κατάργησε, όταν ανέλαβε την εξουσία. Αυτό ήταν το πολίτευμα του Σόλωνος, για το οποίο ο ίδιος περηφανευόταν πως ήταν το πιο δίκαιο.

Όσο χρειαζόταν, του λαού ξεχώρισα μερίδιο,
χωρίς από το δίκιο του να βγάλω ή ν' αβγατίσω.
Και κείνοι που 'χαν δύναμη κι ακούονταν με το χρήμα,
τίποτα ανάρμοστο κι αυτοί κοίταξα να μην πάθουν.
Στην μέση στάθηκα ισχυρή προβάλλοντας ασπίδα
κι ούτ' άφησ' άδικα απ' τους δυο κανένας να νικήσει,

λέει σε ένα από τα ποιήματά του.

Ο Σόλων ζήτησε από όλα τα μέρη της πόλεως να προστατεύσουν το πολίτευμα με τα όπλα και να μη μείνουν αδιάφοροι, αν κάποιοι επιχειρήσουν την κατάλυσή του. Για τον σκοπό αυτόν λένε πως θέσπισε ειδικό νόμο –το ακροτελεύτιο άρθρο του συντάγματος, όπως θα λέγαμε σήμερα–, που όριζε: «ὃς ἂν στασιαζούσης τῆς πόλεως μὴ θῆτε ὅπλα μηδὲ μεθ' ἑτέρων ἄτιμος εἶναι καὶ τῆς πόλεως μὴ μετέχειν». Δηλαδή: Όποιος σε περίοδο εμφύλιου αγώνα (για την αλλαγή του πολιτεύματος) δεν πάρει τα όπλα και δεν ταχθεί με την μία ή την άλλη πλευρά, να στερείται των πολιτικών του δικαιωμάτων και να μην έχει το δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά.

Το πολίτευμα του Σόλωνος δεν λειτούργησε και δεν ήταν δυνατόν να λειτουργήσει, από την στιγμή που άφησε άθικτη την παλιά πολιτικοθρησκευτική οργάνωση του λαού σε φυλές, φατρίες και γένη. Δεν έκοψε δηλαδή τον συνδετικό ιστό που ένωνε τα άτομα με τα γένη τους. Ενώ αντίθετα οι αρχηγοί των γενών κατέβαλλαν ιδιαίτερες φροντίδες να κρατούν τα γένη τους ενωμένα, διατηρώντας με επιμέλεια τους δεσμούς αίματος, τον κοινό αρχηγέτη, τον κοινό θεό και τις κοινές θρησκευτικές γιορτές, το κοινό κοιμητήριο και γενικά όλη την οργάνωση της ομάδας, καλλιεργώντας τον φανατισμό στα μέλη τους, που καμάρωναν για την καταγωγή τους και

κολακεύονταν να λέγονται *Κοδρίδες, Ευμολπίδες, Βουτάδες, Αλκμεωνίδες* κ.λπ., και ακολουθούσαν πιστά τον αρχηγό του γένους τους στις πολιτικές του επιδιώξεις, όπως στην σημερινή εποχή οι φανατικοί οπαδοί ενός κόμματος ακολουθούν πιστά τον αρχηγό τους.

Γρήγορα ωστόσο ξέσπασαν και πάλι οι διαμάχες για την εξουσία ανάμεσα στα ισχυρά γένη. Μήλο της έριδας το αξίωμα του Άρχοντος (επώνυμου), που συγκέντρωνε στα χέρια του τις περισσότερες και σπουδαιότερες εξουσίες. Ήταν ένα είδος πρωθυπουργού της εποχής εκείνης. Η διαμάχη για την εξουσία είχε ξεσπάσει ανάμεσα σε δύο πολύ ισχυρά γένη: το γένος των Βουταδών, που κατείχαν τις εύφορες πεδιάδες της Αττικής με αρχηγό τον Λυκούργο και το γένος των Αλκμεωνιδών, με αρχηγό τον Μεγακλή, τον παππού του μεταρρυθμιστή Κλεισθένους. Το γένος των Αλκμεωνιδών ασκούσε επιρροή στα παράλια και στο κέντρο της πόλης.

Στην διαμάχη για την εξουσία μπήκε και μια τρίτη παράταξη: των *«Διακρίων»*, που είχαν αρχηγό τον Πεισίστρατο και επιρροή στους αγρότες των βορειοανατολικών περιοχών της Αττικής, με κέντρο την Βραυρώνα.

Ο Πεισίστρατος, που το γένος του δεν ήταν τόσο ισχυρό όσο των δύο άλλων, εκμεταλλεύτηκε τους φόβους αυτών που είχαν απαλλαγεί από τα χρέη και παρουσιάστηκε σαν υπερασπιστής των φτωχών και σαν λαϊκός ηγέτης. Η επιρροή του γρήγορα επεκτάθηκε πέρα από τους κατοίκους της περιοχής του και αγκάλιασε όλους τους δυσαρεστημένους, καθώς και κείνους που δεν ανήκαν σε γένη, τους *«οργεώνες»*. Ο Πεισίστρατος κατάφερε με δόλο να πάρει την εξουσία και να επιβάλει τυραννία. Μετά από έξι χρόνια οι αρχηγοί των ισχυρών γενών συνασπίστηκαν και κατάφεραν να τον εκδιώξουν. Πάλι όμως άρχισαν τις διαμάχες μεταξύ τους για την εξουσία. Τότε ο Μεγακλής, ο αρχηγός των Αλκμεωνιδών, ήρθε σε διαπραγματεύσεις με τον Πεισίστρατο, του έδωσε και για σύζυγο την κόρη του και τον έφερε πάλι με δόλο. Και η νέα τυραννία του Πεισίστρατου δεν κράτησε πολύ. Μετά από έξι χρόνια διέρρηξε τις σχέσεις του με τον Μεγακλή. Οι Αλκμεωνίδες συνεργάστηκαν με τους Βουτάδες και, συνασπίζοντας όλα τα γένη, κατάφεραν να τον εκδιώξουν και πάλι. Μετά από λίγο όμως ο Πεισίστρατος με μισθοφορικό στρατό, το 546 π.Χ., κατέλαβε την Αθήνα, αφόπλισε τους Αθηναίους και εξασφάλισε οριστικά την τυραννική εξουσία του.[9] Η τυραννία του Πεισίστρατου έπεσε το 511 π.Χ. με την βοήθεια των Λακεδαιμονίων.

Με την πτώση της τυραννίας φούντωσε πάλι η διαμάχη των ισχυρών γενών για την εξουσία. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι την εξουσία διεκδίκησαν δύο αρχηγοί γενών:

Ο Κλεισθένης από το γένος των Αλκμεωνιδών, ο οποίος λέγεται ότι έπεισε την Πυθία, και ο Ισαγόρας, ο γιος του Τεισάνδρου, που καταγόταν από διακεκριμένη οικογένεια, αλλά της οποίας δεν γνωρίζω την καταγωγή. Οι δύο αυτοί άνδρες φιλονίκησαν για την εξουσία, επειδή δε ο Κλεισθένης νικιόταν τὸν δῆμον προσεταιρίζεται.[10]

3. Η μεταρρύθμιση του Κλεισθένους

Ο Κλεισθένης, αρχηγός γένους ο ίδιος, είχε κατανοήσει ότι η κυριότερη αιτία που δεν επέτρεψε στο πολίτευμα του Σόλωνος να λειτουργήσει, με αποτέλεσμα την επιβολή της δικτατορίας του Πεισίστρατου, ήταν η πολιτική και θρησκευτική οργάνωση της κοινωνίας σε φυλές, φατρίες και γένη. Τα άτομα, έξω από την ομάδα του γένους, δεν είχαν πολιτική οντότητα και παρουσία.

Η πολιτική ήταν υπόθεση των αρχηγών των γενών και ο ανταγωνισμός τους για την εξουσία δημιουργούσε μια κατάσταση συνεχούς πολιτικής αναστάτωσης και ανωμαλίας. Οι αρχηγοί δεν στηρίζονταν στην προσωπική τους αξία αλλά στην ισχύ του γένους τους.

Για να αλλάξει η σχέση αυτή, έπρεπε να *«σπάσει»* η πολιτικοθρησκευτική ενότητα της ομάδας και να αποκοπούν πολιτικά οι αρχηγοί των γενών από τα μέλη τους.

Ο Κλεισθένης χώρισε την θρησκεία από την πολιτεία, διατήρησε το παλιό σύστημα μόνο για τις θρησκευτικές τελετές και κατάργησε την πολιτειακή ένταξη των κατοίκων σε φυλές, φατρίες και γένη.

Στην θέση τους δημιούργησε δέκα διοικητικά διαμερίσματα, που τα ονόμασε και αυτά φυλές. Τα διοικητικά αυτά διαμερίσματα δεν κατείχαν μια ορισμένη εδαφική περιφέρεια, αλλά υπάγονταν σε αυτά τμήματα από όλες τις περιφέρειες της Αττικής. Με τον τρόπο αυτόν η κάθε φυλή περιελάμβανε κατοίκους από όλα τα γένη.

Για τον σκοπό αυτόν χώρισε την Αττική σε τρία μέρη: Α΄ την πόλη, Β΄ την παραλία, Γ΄ τα μεσόγεια.

Το κάθε μέρος το χώρισε σε δέκα τμήματα, ένα για κάθε φυλή. Τα τμήματα αυτά ονομάστηκαν *Τριττύες*. Κάθε φυλή περιελάμβανε τρεις Τριττύες: μία από την πόλη, μία από την παραλία και μία από τα Μεσόγεια.

Η κάθε Τριττύς περιελάμβανε έναν ορισμένο αριθμό δήμων. Οι Τριττύες παραχωρήθηκαν στις φυλές με κλήρο. Έτσι η κάθε φυλή περιελάμβανε κατοίκους από όλες τις περιοχές.

Η νέα πολιτειακή διαίρεση των κατοίκων της Αττικής αποτυπώνεται στον ακόλουθο πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΗΣ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ			
ΦΥΛΕΣ	**ΤΡΙΤΤΥΕΣ**		
	Α΄ ΠΟΛΗ	Β΄ ΠΑΡΑΛΙΑ	Γ΄
ΕΡΕΧΘΗΙΣ	Ευώνυμον	Λαμπτραί	Κηφισιά
ΑΙΓΗΙΣ	Κολλυτός	Αλαί	Επακρία
ΠΑΝΔΙΟΝΙΣ	Κυδαθηναί	Μυρινούς	Παιανία
ΛΕΩΝΤΙΣ	Σκαμβωνίδ	Φρεάριοι	Ευπηρίδα
ΑΚΑΜΑΝΤΙΣ	Κεραμεικός	Θορικός	Σφηττός
ΟΙΝΗΙΣ	Λακιάδαι	Θρία	Πεδιάς
ΚΕΚΡΟΠΙΣ	Μελίτη	Αιξωνή	Φλυά
ΙΠΠΟΘΟΩΝ	Πειραιεύς	Ελευσίς	Δεκέλεια
ΑΙΑΝΤΙΣ	Φάληρον	Τετράπολις	Άφιδνα
ΑΝΤΙΟΧΙΣ	Αλωπεκή	Ανάφλυσος	Παλλήνη

Τα ονόματα που έδωσε στις δέκα φυλές δεν είχαν καμμιά σχέση με καταγωγή ή με την προηγούμενη διαίρεση της πολιτείας. Έκαμε έναν κατάλογο από εκατό ήρωες και τον έστειλε στην Πυθία (στο Μαντείο των Δελφών), να επιλέξει εκείνη ποιοι θα τοποθετηθούν ως προστάτες και θα δώσουν τα ονόματά τους στις δέκα φυλές. Τοπική διαίρεση αποτελούσαν

μόνον οι δήμοι. Ο δήμος περιελάμβανε τους κατοίκους μιας ορισμένης συνοικίας. Έτσι ο δήμος έγινε το κύτταρο της νέας διοικητικής διαίρεσης. Κάθε Τριττύς περιελάμβανε έναν ορισμένο αριθμό δήμων, με βάση όχι τον αριθμό, δηλαδή η κάθε Τριττύα να έχει ίσο αριθμό δήμων με τις άλλες, αλλά με βάση τον πληθυσμό, ώστε η κάθε φυλή να έχει τον ίδιο περίπου αριθμό κατοίκων.

Ο Κλεισθένης προχωράει πιο πέρα από τον Σόλωνα και παραχωρεί το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη σε όλους τους κατοίκους της Αττικής, Αθηναίους και μετοίκους, Ίωνες και *«οργεώνες»*, πλούσιους και φτωχούς χωρίς καμμιά απολύτως διάκριση.

Έγιναν όλοι δημότες του δήμου της κατοικίας τους και γράφτηκαν υποχρεωτικά στα *«ληξιαρχικά γραμματεία»*, δηλαδή στους δημοτικούς καταλόγους του δήμου τους. Στο εξής ο κάθε Αθηναίος υποχρεωνόταν να αναφέρει στα στοιχεία της ταυτότητάς του, εκτός από το όνομά του και το όνομα του πατέρα του, όχι το όνομα του γένους του, αλλά το όνομα του δήμου στον οποίο ανήκε. Για να αποτρέψει το ενδεχόμενο να συγκεντρωθούν με τον καιρό όσοι ανήκαν στο ίδιο γένος στους δήμους της ίδιας φυλής, όρισε ότι όποιος αλλάζει τόπο κατοικίας, δεν θα γράφεται δημότης στον δήμο που μετοίκησε, αλλά θα παραμένει δημότης του αρχικού του δήμου.

Έτσι έσπασε η πολιτική σύνδεση των αρχηγών των γενών με τα μέλη τους και δεν μπορούσε να γίνει εκμετάλλευση του συγγενικού και θρησκευτικού αισθήματος για πολιτική επιρροή. Απέκοψε τους αρχηγούς των γενών από την πηγή από την οποία αντλούσαν την δύναμή τους και τους απλούς Αθηναίους από την πολιτική κηδεμονία των αρχηγών τους. Στην θέση της ομάδας δημιούργησε *άτομα-πολίτες*. Την θέση του πιστού μέλους πήρε ο υπεύθυνος πολίτης.

Ο Κλεισθένης δεν δημιούργησε δικό του πολίτευμα, αλλά έθεσε σε εφαρμογή το πολίτευμα του Σόλωνος βελτιωμένο προς το δημοκρατικότερο. Την εξουσία θα ασκούσαν οι άρχοντες, οι οποίοι και στο νέο πολίτευμα έπρεπε να ανήκουν υποχρεωτικά στην πρώτη τάξη των ευγενών, την εποπτεία δε της πολιτείας θα είχε η Βουλή του Αρείου Πάγου.

Οι άρχοντες, που έγιναν δέκα ώστε να αντιστοιχεί ένας σε κάθε φυλή, θα εκλέγονταν από την Εκκλησία του Δήμου και ο κατάλογος των υποψηφίων αρχόντων θα καταρτιζόταν από τις φυλές.

Η σημαντικότερη αλλαγή έγινε στην Βουλή των τετρακοσίων, την οποία στο εξής θα αποτελούσαν πεντακόσιοι βουλευτές, πενήντα από κάθε φυλή, και στην οποία είχαν δικαίωμα και οι μεσαίου πλούτου Αθηναίοι, που ανήκαν στην τάξη των ζευγιτών.

Οι νέοι πολίτες, δηλαδή οι οργεώνες και οι μέτοικοι, δεν κατατάχτηκαν στις τάξεις ανάλογα με το ετήσιο εισόδημά τους, αλλά τοποθετήθηκαν όλοι στην τελευταία τάξη, στους θήτες.

Και με την μεταρρύθμιση του Κλεισθένους το πολίτευμα παρέμεινε ολιγαρχικό-αριστοκρατικό με ενεργότερο πολιτικό ρόλο των μεσαίων Αθηναίων, που τους επετράπη να γίνονται και βουλευτές, και αναβάθμισε τον ρόλο των απλών πολιτών, που μπορούσαν πλέον να μετέχουν σαν άτομα-πολίτες στα θεσμικά όργανα που τους επιτρεπόταν.

Η μεταρρύθμιση του Κλεισθένους δεν απέβλεπε στην κατάργηση της εξουσίας των ευγενών, αλλά στον εκσυγχρονισμό της.

Εξάλειψε τις αιτίες που δημιουργούσαν τις εμφύλιες διαμάχες για την εξουσία και δημιούργησε ένα καθεστώς ισονομίας και ισηγορίας για όσους ανήκαν στην πρώτη τάξη των ευγενών, ώστε να διεκδικούν με ίσους όρους την εξουσία και να μην μπορεί να την καταλάβει πλέον ο τοπικός «ηγεμόνας», στηριζόμενος στην ισχύ του γένους του.

Ο Κλεισθένης δεν επεδίωξε επομένως να διασπάσει την ανώτερη (ιθύνουσα) *τάξη και χρειάστηκαν πολλά ακόμα χρόνια για να διασπαστεί – και όχι οριστικά– και ακόμα περισσότερα για να σχηματιστεί το πλαίσιο της «απόλυτης» δημοκρατίας με την μεταρρύθμιση του Εφιάλτου και την τελευταία κοντυλιά που έβαλε ο Περικλής.*[11]

Ούτε ο Σόλων ούτε ο Κλεισθένης δημιούργησαν την δημοκρατία. Η δημοκρατία όμως αναγνωρίζει και τους δύο σαν βασικούς συντελεστές για την γέννησή της. Τον πρώτο, γιατί δημιούργησε το θεσμικό πλαίσιο της πολιτικής εξουσίας και τον δεύτερο, γιατί δημιούργησε τις προϋποθέσεις λειτουργίας των πολιτικών θεσμών. Όπως παρατηρεί και η Cl. Mossé, ο Κλεισθένης δεν δημιούργησε την αθηναϊκή δημοκρατία. Δημιούργησε τις συνθήκες, που θα της έδιναν την δυνατότητα να γεννηθεί:

Εξίσωσε τους πολίτες μπροστά στον νόμο, ένα νόμο που θα ήταν στο εξής η θέληση ολόκληρου του δήμου. Αυτήν την ισονομία εκφράζουν στην πράξη η αναδιοργάνωση του πολιτικού χώρου και πιο απλά το γεγονός, ότι

ένας Αθηναίος δεν θα δηλώνεται πια με το όνομα του πατέρα του αλλά με το όνομα του δήμου της καταγωγής του.[12]

Οι Αθηναίοι, απαλλαγμένοι από την επιρροή και την εξάρτηση του γένους, απέβαλαν την ψυχολογία της ομάδας και απόκτησαν σιγά-σιγά συνείδηση ατόμου-πολίτη. Αυτή ήταν η μεγαλύτερη προσφορά του Κλεισθένους στην δημοκρατία. Χωρίς την μεταρρύθμιση του Κλεισθένους, είναι αμφίβολο αν θα μπορούσε να λειτουργήσει η δημοκρατία.

4. Το καθεστώς ισονομίας και ισηγορίας

Ο Κλεισθένης δεν δημιούργησε την δημοκρατία, αλλά τις αναγκαίες εκείνες προϋποθέσεις για ομαλή λειτουργία των θεσμών.

Συνέβαλε στην διαμόρφωση πολιτικής συνείδησης τόσο από την πλευρά των αρχόντων, όσο και από την πλευρά του λαού. Δημιουργήθηκαν νέα πολιτικά ήθη και νέες αξίες, που έδωσαν καινούργιο περιεχόμενο στην πολιτική ζωή. Τα προβλήματα της πολιτείας έγιναν υπόθεση όλου του λαού. Η συμμετοχή των απλών πολιτών στην πολιτική, με την θεσμική κατοχύρωση που τους παρείχε το πολίτευμα, τους έδινε πολιτική οντότητα και αίσθημα ελευθερίας.

Για όλες τις σοβαρές αποφάσεις της πολιτείας χρειαζόταν έγκριση από την Εκκλησία του Δήμου. Η συμμετοχή του λαού στην εκλογή των αρχόντων τού δημιουργεί το αίσθημα της ευθύνης. Από την σωστή επιλογή του σε πρόσωπα και πολιτικές εξαρτάται η πρόοδος και η σωτηρία της πόλης του. Η δεκαετία που ακολούθησε την μεταρρύθμιση του Κλεισθένους ήταν μια περίοδος πολιτικής μαθητείας για όλους.

Ο μέσος Αθηναίος, που απέκτησε το δικαίωμα να γίνεται βουλευτής, έγινε ο πιο ενεργός πολίτης. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η Βουλή των πεντακοσίων αναβαθμίστηκε. Το 501 π.Χ. καθιερώθηκε ο βουλευτικός όρκος, που υποχρέωνε τους βουλευτές να ενεργήσουν με όλα τα μέσα και να σκοτώσουν όποιον αποπειραθεί να καταλύσει το πολίτευμα. Ο όρκος αυτός αποτελούσε μια σαφή προειδοποίηση προς τους αρχηγούς των ισχυρών γενών, ότι κάθε προσπάθεια ανατροπής του πολιτεύματος για επαναφορά στο σύστημα των γενών, θα χτυπηθεί αμείλικτα.

Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία και δείχνει την μετατόπιση του κέντρου βάρους της εξουσίας από τους πλούσιους ευγενείς στους μεσαίους Αθηναίους, ήταν η αφαίρεση αρμοδιοτήτων από τους άρχοντες και η ανάθεσή τους στην Βουλή των πεντακοσίων. Στο εξής η Εκκλησία του Δήμου θα συγκαλείται από την Βουλή και όχι από τον άρχοντα. Επίσης υποχρέωσαν τους άρχοντες να συνεργάζονται με την πρυτανεία της Βουλής, για θέματα που αφορούσαν στην δημόσια διοίκηση.

Για να μηδενίσουν κάθε δυνατότητα κατάλυσης του πολιτεύματος, αφαίρεσαν από τον πολέμαρχο τις περισσότερες και σπουδαιότερες από τις στρατιωτικές εξουσίες και τις ανέθεσαν σε δέκα στρατηγούς, που από τότε άρχισαν να εκλέγονται, ώστε η στρατιωτική δύναμη να μοιράζεται και να μην είναι συγκεντρωμένη στα χέρια ενός μόνον ατόμου.

Οι πολύ σημαντικές αυτές αλλαγές αντικατόπτριζαν τις αλλαγές που είχαν συντελεστεί τόσο στην κοινωνία όσο και μέσα στην άρχουσα τάξη. Μετά την διάλυση των γενών τα ισχυρά γένη και οι αρχηγοί τους εξασθένισαν και το κύρος τους μειώθηκε. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να συντελεστούν διαφοροποιήσεις μέσα στους ευγενείς, που όλοι τώρα διεκδικούσαν ισότιμα την εξουσία. Η πρώτη τάξη των ευγενών διασπάστηκε σε δύο παρατάξεις, που η μία επιζητούσε την επάνοδο στο παλαιό καθεστώς των γενών και αποτέλεσε την ολιγαρχική παράταξη, και η άλλη στήριζε την μεταρρύθμιση του Κλεισθένους και την ομαλή λειτουργία των θεσμών και αποτέλεσε την δημοκρατική παράταξη.

Φαίνεται πως την πρώτη δεκαετία μετά την μεταρρύθμιση επικράτησε η δημοκρατική παράταξη, η οποία, για να αποδυναμώσει ακόμα περισσότερο τους νοσταλγούς του παρελθόντος, ενίσχυσε την Βουλή των πεντακοσίων, αφαίρεσε, όπως είδαμε, τις στρατιωτικές εξουσίες από τον πολέμαρχο και τις μοίρασε στους δέκα στρατηγούς, που θα εκλέγονταν από την Εκκλησία του Δήμου, και επέβαλε την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία.

Πάντως οι πηγές είναι φειδωλές για την δεκαετία 506-496 π.Χ. και δεν μας παρέχουν αρκετά στοιχεία για τους άρχοντες και την πολιτική τους. Από το 496 π.Χ. και μετά έχουμε πιο καθαρή εικόνα της πολιτικής σκηνής. Παρατηρούμε δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις μέσα στην πρώτη τάξη των ευγενών, που παίρνουν διαμετρικά αντίθετες θέσεις στα προβλήματα της εποχής τους.

Κυρίαρχο πρόβλημα της εποχής εκείνης ήταν η επανάσταση των ιωνικών πόλεων κατά των Περσών και ο ενδεχόμενος περσικός κίνδυνος για την ίδια την χώρα.

Οι ολιγαρχικοί υποστήριζαν ότι η Αθήνα έπρεπε να μείνει ουδέτερη και να μην προβεί σε κανένα μέτρο που θα μπορούσε να επισύρει την οργή των Περσών. Αντίθετα οι δημοκρατικοί υποστήριζαν ότι έπρεπε να βοηθήσουν τις αδελφές ιωνικές πόλεις και ταυτόχρονα να προετοιμάσουν την άμυνά τους σε συνεργασία με την Σπάρτη και τις άλλες ελληνικές πόλεις, συμμαχώντας μαζί τους, ώστε να αντιμετωπίσουν τον Περσικό κίνδυνο όλοι οι Έλληνες ενωμένοι.

Οι δημοκρατικοί πέτυχαν, με την έγκριση της Εκκλησίας του Δήμου, να σταλεί μια μικρή βοήθεια από είκοσι πλοία στις ιωνικές πόλεις. Η βοήθεια αυτή, γράφει ο Ηρόδοτος, *στάθηκε αφορμή συμφορών στους Έλληνες και τους βαρβάρους.*[13]

Οι αποτυχίες των Ιώνων και η επικείμενη περσική απειλή έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις στην Αθήνα.

Η παράταξη των ολιγαρχικών κατάφερε να συνασπίσει όλους εκείνους που ήθελαν να αποτρέψουν την εμπλοκή της Αθήνας στον ιωνοπερσικό πόλεμο. Με τους ολιγαρχικούς τάχθηκαν οι ουδετερόφιλοι υποστηρικτές της ειρήνης και οι φίλοι του τυράννου Ιππία, που είχε καταφύγει στην Περσία μετά την πτώση της τυραννίας. Στον συνασπισμό αυτό προσχώρησαν και οι Αλκμεωνίδες, συγγενείς του Κλεισθένους: ο ανεψιός του Μεγακλής και ο Αλκιβιάδης ο πρεσβύτερος, παππούς του μετέπειτα γνωστού μας Αλκιβιάδου.

Ο Συνασπισμός Ολιγαρχικών, Τυραννόφιλων, Αλκμεωνιδών κατάφερε να εκλέξει άρχοντα το 496 π.Χ. τον Ίππαρχο, συγγενή και φίλο των τυράννων. Η εκλογή του τυραννόφιλου Ίππαρχου σηματοδότησε τον κίνδυνο που διέτρεχε το πολίτευμα του Κλεισθένους.

Ο κίνδυνος αυτός ενεργοποίησε τους εχθρούς των τυράννων και στην πολιτική σκηνή παρουσιάστηκαν νέοι άνδρες, όπως ο Αριστείδης, ο Ξάνθιππος (πατέρας του Περικλέους) και ο Θεμιστοκλής, που τάχθηκαν όλοι με την δημοκρατική παράταξη. Με τους δημοκρατικούς τάχθηκε και ο ποιητής Φρύνιχος, που ήταν πολύ δημοφιλής, και το ανέβασμα στο θέατρο της τραγωδίας του «Μιλήτου Ἅλωσις», έκαμε τους Αθηναίους «να ξεσπάσουν σε κλάματα» (ἐς δάκρυά τε ἔπεσε τὸ θέητρον) και να αισθανθούν ενοχή, που άφησαν τους αδελφούς Ίωνες αβοήθητους.[14] Η πτώση και η καταστροφή της

Μιλήτου (494 π.Χ.) τους συγκλόνισε και, βλέποντας τους Πέρσες να καταλαμβάνουν την μια πόλη μετά την άλλη –την Χίο, την Λέσβο, την Τένεδο– και τον στόλο τους να περιπολεί τον Ελλήσποντο και τον Βόσπορο, άρχισαν να ανησυχούν και να εγκαταλείπουν την πολιτική ειρήνης και εφησυχασμού των ολιγαρχικών. Το 493 π.Χ. εκλέγουν άρχοντα τον Θεμιστοκλή και του αναθέτουν να προχωρήσει αμέσως στην οχύρωση της Αθήνας. Το σχέδιο του Θεμιστοκλέους ήταν να κατασκευάσει ισχυρό πολεμικό στόλο και να μετατρέψει τον Πειραιά, με τα τρία φυσικά λιμάνια του, σε μεγάλο οχυρό, με τείχος που θα αντικαθιστούσε τον ανοιχτό όρμο του Φαλήρου. Το σχέδιο του Θεμιστοκλέους δεν πρόλαβε να πραγματοποιηθεί, γιατί την κρίσιμη εκείνη εποχή παρουσιάζεται στην πολιτική σκηνή ο Μιλτιάδης, απόγονος του Μιλτιάδου εκείνου που είχε δημιουργήσει την αθηναϊκή αποικία στην Χερσόνησο. Ο Μιλτιάδης πολέμησε κατά την Περσών στο πλευρό των εξεγερμένων Ιώνων και είχε σημαντικές επιτυχίες, καταλαμβάνοντας την Λήμνο και την Ίμβρο. Μετά την καταστολή της ιωνικής εξέγερσης ήρθε στην Αθήνα με τους θησαυρούς και την ακολουθία του.

Οι ολιγαρχικοί χάρηκαν, γιατί τον θεώρησαν ως τον φυσικό ηγέτη τους. Ο Μιλτιάδης αντιτάχθηκε στο σχέδιο του Θεμιστοκλέους, για στήριξη της άμυνας στον στόλο, και τάχθηκε υπέρ της άμεσης στρατιωτικής προετοιμασίας για την απόκρουση των Περσών στην ξηρά.

Το κύρος του Μιλτιάδου στα στρατιωτικά θέματα ήταν μεγάλο, γιατί είχε πολεμήσει τους Πέρσες και γνώριζε την δύναμη και τις αδυναμίες τους. Οι Αθηναίοι τον εξέλεξαν άρχοντα το 492 π.Χ. και του ανέθεσαν την προετοιμασία του πολέμου. Η εμπιστοσύνη που έδειξαν στις ικανότητές του αποδείχτηκε σωτήρια για την Αθήνα αλλά και την Ελλάδα ολόκληρη, με την περιφανή νίκη του στον Μαραθώνα.

Λίγο καιρό μετά τον Μαραθώνα ο Μιλτιάδης πέθανε από γάγγραινα στο πόδι και στην πολιτική σκηνή επικρατούν ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης και ο Ξάνθιππος, που ισχυροποιούν ακόμα περισσότερο τους δημοκρατικούς θεσμούς και παίρνουν προληπτικά μέτρα, για να ματαιώσουν μια ενδεχόμενη επανάληψη ίδρυσης συνασπισμού των ολιγαρχικών του 496 π.Χ., που θα είχε σαν αποτέλεσμα την επιβολή τυραννίας.

Έθεσαν για πρώτη φορά σε εφαρμογή τον νόμο περί *οστρακισμού* (εξορίας) και έπεισαν τους Αθηναίους ότι αυτοί που συνασπίστηκαν το 496

π.Χ. και εξέλεξαν τον τυραννόφιλο Ίππαρχο, αποτελούσαν κίνδυνο για το πολίτευμα και έπρεπε να εξοριστούν.

Το 488 π.Χ. εξορίστηκε ο Ίππαρχος, το 487 ο Μεγακλής και το 486 ο Αλκιβιάδης ο πρεσβύτερος. Ταυτόχρονα με τους οστρακισμούς πήραν και μια σειρά από σημαντικές αποφάσεις για την ενίσχυση των θεσμών προς δημοκρατική κατεύθυνση: Επέκτειναν το δικαίωμα να γίνονται άρχοντες και στην δεύτερη τάξη των ευγενών, τους Ιππείς, και άλλαξαν το σύστημα εκλογής των αρχόντων. Στο εξής αντί να εκλέγονται, θα κληρώνονται. Η ανάδειξη των αρχόντων με κλήρο και το δικαίωμα συμμετοχής και της δεύτερης τάξης των ευγενών καθιστούν οποιονδήποτε συνασπισμό των ολιγαρχικών για εκλογή δικών τους αρχόντων αναποτελεσματικό. Η κλήρωση των αρχόντων θα γινόταν από έναν κατάλογο πεντακοσίων υποψηφίων, πενήντα από κάθε φυλή, που είχαν εκλέξει οι δήμοι. Η δημοκρατική παράταξη στηρίχθηκε στις τάξεις των Ιππέων και των Ζευγιτών και ακολούθησε μια «πολιτική κέντρου», που είχε σαν αποτέλεσμα να φέρει πολιτική και κοινωνική ισορροπία. Ήταν μια συνεχής διεύρυνση της δημοκρατίας, μια προοδευτική μετάθεση του κέντρου βάρους προς το πλήθος των παραγωγών.[15]

Η ισορροπία αυτή θα διαταραχθεί, όταν ο Θεμιστοκλής επιχειρήσει να στηρίξει το παρόν και το μέλλον της Αθήνας στον στόλο.

Μετά τον οστρακισμό των ολιγαρχικών και την τροποποίηση του πολιτεύματος προς το δημοκρατικότερο, άνοιξε ο δρόμος για την εφαρμογή της πολιτικής του Θεμιστοκλέους, που ήθελε να κάμει την Αθήνα την μεγαλύτερη ναυτική δύναμη.

Το σχέδιο του Θεμιστοκλέους συνάντησε από την αρχή την αντίδραση των ευγενών. Ο Αριστείδης και ο Ξάνθιππος αποχωρούν από την δημοκρατική παράταξη και ανταγωνίζονται ποιος θα καλύψει το πολιτικό κενό, που άφησε η εξορία των ολιγαρχικών. Ο Αριστείδης κατάφερε το 485 π.Χ. να εξοριστεί ο Ξάνθιππος και να μείνει μόνος αντίπαλος του Θεμιστοκλέους.

Ο Θεμιστοκλής ήταν σαν ξένο σώμα μέσα στους κόλπους της άρχουσας τάξης, η οποία τον θεωρούσε κατώτερο στην ευγένεια από τους δύο άλλους, που κατάγονταν από επιφανείς αριστοκρατικές οικογένειες. Καταγόταν και αυτός από το ευγενές γένος των Λυκομιδών και ανήκε στην πρώτη τάξη των ευγενών, αλλά τον θεωρούσαν κατώτερο, γιατί δεν ήταν γνωστό το γένος της μάνας του, που δεν ήταν Αθηναία. Γι’ αυτό στηρίχθηκε αποκλειστικά στον λαό.

Κέρδισε την εμπιστοσύνη του λαού, γιατί, όπως λέει ο Θουκυδίδης, είχε εξαιρετικά φυσικά χαρίσματα, που άξιζαν τον θαυμασμό.

Οι ολιγαρχικοί έβλεπαν στο σχέδιο του Θεμιστοκλέους την συνέχεια και την ολοκλήρωση της μεταρρύθμισης του Κλεισθένους. Ενώ εκείνος τους απέκοψε από τα γένη τους, ο Θεμιστοκλής τους απέκοπτε από την πηγή ισχύος τους, την γη, δίνοντας προτεραιότητα στην θάλασσα.

Με την δημιουργία ισχυρού πολεμικού και εμπορικού στόλου το κέντρο βάρους της οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος της Αθήνας μετατοπιζόταν από την ξηρά στην θάλασσα.

Οι γαιοκτήμονες ευγενείς υποβαθμίζονταν οικονομικά και στρατιωτικά, ενώ αντίθετα αναβαθμιζόταν ο ρόλος του λαού, που θα επάνδρωνε τα πλοία και θα αποκτούσε υπεροπλία.

Οι γαιοκτήμονες ευγενείς είδαν καθαρά στο σχέδιο του Θεμιστοκλέους τον κίνδυνο που απειλούσε την κυριαρχία τους, και η αντίδρασή τους ήταν καθολική. Συνασπίστηκαν όλοι κάτω από την ηγεσία του Αριστείδου και προσπάθησαν να ματαιώσουν τα σχέδια του Θεμιστοκλέους.

Ο Θεμιστοκλής, για να πείσει τους Αθηναίους να δεχτούν το σχέδιό του, προέβαλε τρία ισχυρά επιχειρήματα: πρώτο, την λύση του επισιτιστικού προβλήματος, δεύτερο, την ανεπάρκεια του υπάρχοντος στόλου και τρίτο, την αντιμετώπιση της ανεργίας.

Η γη της Αττικής δεν επαρκούσε για τον επισιτισμό των Αθηναίων και έπρεπε να προμηθεύονται τα αναγκαία από ξένες αγορές. Οι πλησιέστερες προς την Αθήνα σιτοπαραγωγικές περιοχές, όπως τα Μέγαρα, η Βοιωτία και η Θεσσαλία, ή ήταν εχθρικές προς την Αθήνα ή παρουσίαζαν δυσκολίες στην επικοινωνία. Ήταν ανάγκη λοιπόν να μπορούν να προμηθεύονται τα αναγκαία από τις μακρινές σιταγορές της Θράκης, της Χαλκιδικής, της Αιγύπτου, του Ευξείνου Πόντου και της Σικελίας. Για να μπορούν όμως να προμηθεύονται από τις χώρες αυτές, έπρεπε να ναυπηγήσουν αφ' ενός εμπορικό στόλο, για την μεταφορά τους και αφ' ετέρου πολεμικό, για την προστασία τους, αλλά και για την απόκρουση κάθε εχθρικής εισβολής από την θάλασσα. Η εύκολη απόβαση των Περσών στον Μαραθώνα και οι αποτυχίες των Αθηναίων στις ναυτικές επιχειρήσεις της Πάρου και της Αίγινας απέδειξαν την αδυναμία του πολεμικού τους στόλου.

Και το τελευταίο και πολύ σημαντικό επιχείρημά του ήταν ότι η ναυπήγηση και η επάνδρωση των πολεμικών και εμπορικών πλοίων θα έδινε εργασία σε όλους τους ανέργους και τους φτωχούς αγρότες, που δεν επαρκούσαν τα κτήματά τους, ώστε να αποζούν απ' αυτά.

Επί πλέον θα αναπτύσσονταν το εμπόριο και η βιοτεχνία. Η Εκκλησία του Δήμου ενέκρινε το σχέδιο του Θεμιστοκλέους και του ανέθεσε την υλοποίησή του.

Έμενε όμως το δυσκολότερο εμπόδιο: η εξεύρεση πόρων. Εδώ στάθηκε τυχερός. Το 483 π.Χ. στο ορυχείο της Μαρώνειας του Λαυρίου ανακαλύφθηκε μια νέα φλέβα αργύρου, η οποία, κατά τον Αριστοτέλη, απέδωσε στο κράτος εκατό τάλαντα. Για την χρησιμοποίηση του ποσού αυτού δόθηκε στην Εκκλησία του Δήμου η μεγαλύτερη πολιτική μάχη ανάμεσα στον Θεμιστοκλή και τους συνασπισμένους υπό τον Αριστείδη ευγενείς.

Ο Θεμιστοκλής πρότεινε να δανείσει η πολιτεία από ένα τάλαντο σε εκατό πλούσιους Αθηναίους, με την υποχρέωση να κατασκευάσει ο καθένας από μια τριήρη για λογαριασμό του κράτους.

Οι ολιγαρχικοί άδραξαν την ευκαιρία και προσπάθησαν να μεταπείσουν τον λαό και να ματαιώσουν την ναυπήγηση του στόλου. Πρότειναν αυτά τα χρήματα να τα μοιράζεται ο λαός, όπως γινόταν και στην Σίφνο (….συμβουλευόντων τινῶν τῷ δήμῳ διανείμασθε τὸ ἀργύριον).[16]

Οι Αθηναίοι στην περίπτωση αυτήν, όπως και σε όλες τις κρίσιμες περιστάσεις της ιστορίας τους, έβαλαν το συμφέρον της πολιτείας πάνω από το ατομικό τους συμφέρον, και αποφάσισαν να διατεθούν όλα τα χρήματα για την ναυπήγηση του στόλου, παρ' όλο που, για τους περισσότερους απ' αυτούς, τα χρήματα αυτά θα ήσαν μια ανακούφιση από το βάρος των αναγκών.

Αυτή η πολύ υπεύθυνη απόφαση των Αθηναίων έσωσε μετά από λίγο την Αθήνα και την Ελλάδα από την δεύτερη εισβολή των Περσών. Ο Θεμιστοκλής, για να εξουδετερώσει την αντίδραση του Αριστείδου σε κάθε ενέργειά του, προκάλεσε οστρακοφορία και τον εξόρισε. Έτσι η ναυπήγηση του στόλου προχώρησε ανεμπόδιστα και σε σύντομο χρονικό διάστημα είχε ετοιμαστεί.

Η νίκη της Σαλαμίνας ήταν νίκη του στόλου και του αθηναϊκού λαού. Η δημοτικότητα του Θεμιστοκλέους έφτασε στο κατακόρυφο.

5. Το πραξικόπημα του Αρείου Πάγου

Η ναυμαχία της Σαλαμίνας αποτελεί ορόσημο, όχι τόσο γιατί η Αθήνα έσωσε για δεύτερη φορά την Ελλάδα από τους Πέρσες, αλλά γιατί δρομολόγησε σημαντικές πολιτικές εξελίξεις, καθώς η μεν νίκη στον Μαραθώνα ήταν νίκη των ευγενών, ενώ η νίκη στην Σαλαμίνα ήταν νίκη του απλού λαού.

Η Σαλαμίνα ανέδειξε την πολεμική υπεροχή του ναυτικού, που αναβάθμισε πολιτικά και στρατιωτικά τον λαό και κλόνισε τα θεμέλια της εξουσίας των ευγενών. Η υπεροχή του στόλου έδινε υπεροχή στον λαό. Οι γαιοκτήμονες ευγενείς έβλεπαν καθαρά ότι η θαλασσοκρατία –δίνοντας προτεραιότητα στην ναυτιλία, το εμπόριο και την βιοτεχνία– αναβάθμιζε οικονομικά, κοινωνικά και στρατιωτικά τις λαϊκές τάξεις, ενώ αντίθετα υποβάθμιζε την αγροτική οικονομία και τον στρατό ξηράς, που αποτελούσαν την βάση ισχύος των ευγενών.

Ο Άρειος Πάγος, που ήταν ο φύλακας της εξουσίας των ευγενών, βλέποντας το έδαφος να φεύγει κάτω από τα πόδια τους, αποφάσισε να δράσει γρήγορα και αποφασιστικά.

Ανέλαβε πραξικοπηματικά την διοίκηση της πολιτείας και προσπάθησε να επιβληθεί στην νέα πραγματικότητα. Ο Αριστοτέλης, αναφερόμενος στο πραξικόπημα του Αρείου Πάγου, μας λέει πως:

Μετά τους μηδικούς πολέμους πήρε ξανά την εξουσία ο Άρειος Πάγος και διοικούσε την πόλη χωρίς να ζητήσει κανενός την γνώμη για την ανάληψη της εξουσίας.[17]

Οι ευγενείς κατηγορούσαν τον Θεμιστοκλή γιατί υπέσκαψε τα θεμέλια της κυριαρχίας τους και νόθευσε την καθαρότητα του αριστοκρατικού πολιτεύματος.

Τον κατηγορούσαν, λέει ο Πλούταρχος, *γιατί λίγο-λίγο και ανεπαίσθητα, αντί για μόνιμους οπλίτες τους έκανε ναύτες και θαλασσινούς, και αφού αφαίρεσε το δόρυ και την ασπίδα από τους πολίτες, περιόρισε τον λαό της Αθήνας στο σκαμνί του κωπηλάτη. Αν η πολιτική αυτή έβλαψε ή όχι την γνησιότητα και την αυστηρότητα του πολιτεύματος, ας το εξετάσουν εκείνοι που ασχολούνται με την φιλοσοφία. Το ότι όμως η σωτηρία της Αθήνας*

προήλθε από την θάλασσα και ότι χάρη στον στόλο αναστήθηκε και πάλι η Αθήνα, το μαρτυρούν και πολλοί άλλοι και ο ίδιος ο Ξέρξης...[18]

Στην προσπάθειά τους να μειώσουν το γόητρο του Θεμιστοκλέους και να δικαιολογήσουν την πραξικοπηματική κατάληψη της εξουσίας, διέδωσαν ότι ο Άρειος Πάγος –και όχι ο Θεμιστοκλής– ήταν ο συντελεστής της ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Ενώ οι ναυτολογηθέντες ζητούσαν από τους αρμοδίους τα χρήματα για να επιβιβαστούν στα πλοία, αυτά δεν τους χορηγούνταν και είχε δημιουργηθεί αναστάτωση.

Και, *ενώ οι στρατηγοί απελπίστηκαν από την κατάσταση και διαλαλούσαν να σώσει ο καθένας τον εαυτό του, ο Άρειος Πάγος*, μας λέει ο Αριστοτέλης, *βρήκε τον τρόπο να μοιράσει από οχτώ δραχμές στον καθένα τους και τους έβαλε μέσα στα πλοία. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο υπέκυψαν στην εξουσία του και κυβερνήθηκαν καλά και 'κείνη ακόμα την περίοδο.*[19]

Ο ιστορικός Κλείδημος όμως, αναφερόμενος στο γεγονός, μας λέει, όπως μας πληροφορεί ο Πλούταρχος, ότι τα χρήματα δεν τα έδωσε ο Άρειος Πάγος, αλλά ο Θεμιστοκλής, που τα απέσπασε από τις αποσκευές των πλουσίων Αθηναίων. Ο Κλείδημος λέει ότι:

Ο Θεμιστοκλής κατάφερε να βρει τα χρήματα με κόλπο. Ενώ δηλαδή οι Αθηναίοι κατέβαιναν προς τον Πειραιά, χάθηκε, λέει, το Γοργόνειον από το άγαλμα της θεάς. Προσποιούμενος ο Θεμιστοκλής ότι το αναζητεί, ενώ ερευνούσε τα πάντα, βρήκε άφθονα χρήματα στις αποσκευές κρυμμένα, τα συγκέντρωσε και με αυτά εφοδίασε τους ναυτολογηθέντες. Έτσι μεγάλωσε και την δύναμη του λαού απέναντι στους αριστοκράτες και τους όπλισε με θάρρος, αφού εργάστηκε για να περιέλθει η δύναμη στους ναύτες, τους κελευστές και τους κυβερνήτες των πλοίων.[20]

Οι ολιγαρχικοί κατανόησαν ότι, για να διατηρήσουν την εξουσία τους και να ελέγξουν την νέα πραγματικότητα που δημιουργήθηκε χάρη στον στόλο, έπρεπε να είναι ενωμένοι. Για τον σκοπό αυτόν τα μεγάλα και ιστορικά γένη των Αλκμεωνιδών, των Φιλαϊδών και των Κηρύκων ενώθηκαν μεταξύ τους, όχι μόνο πολιτικά αλλά και με δεσμούς συγγενείας. Ο Κίμων, ο γιος του Μιλτιάδου από το μεγάλο γένος των Φιλαϊδών, παίρνει γυναίκα του την Ισοδίκη, κόρη του Ευρυπτόλαιμου και εγγονή του Μεγακλέους από το ιστορικό γένος των Αλκμεωνιδών. Η αδελφή του Κίμωνος, η Επινίκη, παντρεύεται τον πλούσιο Καλλία από το μεγάλο γένος των Κηρύκων, στο οποίο ανήκε και ο Αριστείδης.

Ενωμένοι και συσπειρωμένοι υπό τον Άρειο Πάγο οι ολιγαρχικοί ευγενείς δραστηριοποιούνται στο έπακρο. Μέλημά τους η σταθεροποίηση και παγίωση της εξουσίας τους. Η εξωτερική πολιτική τους στηριζόταν στην φιλία και την συμμαχία με την Σπάρτη, της οποίας το καθεστώς θαύμαζαν.

Εμπόδιο στην πολιτική τους στεκόταν ο Θεμιστοκλής, που ήταν μέλος της Βουλής του Αρείου Πάγου, γιατί είχε εκλεγεί άρχων το 493 π.Χ. Αντιτασσόταν στην πολιτική φιλίας και συμμαχίας με την Σπάρτη και υποστήριζε την ανάγκη να οχυρωθεί αμέσως η Αθήνα και να επιδιώξει συμμαχίες με άλλες ελληνικές πόλεις, και κυρίως με αυτές που είχαν διαφορές με την Σπάρτη, όπως ήταν το Άργος.

Ο Αριστοτέλης μας πληροφορεί ότι:

Στο καθεστώς του Αρείου Πάγου ο Αριστείδης και ο Θεμιστοκλής ήσαν αρχηγοί της δημοκρατικής παράταξης, θεωρούμενοι ο μεν ένας ειδικός στα πολεμικά, ο δε άλλος ικανός στην πολιτική και ανώτερος όλων των συγχρόνων του κατά την ευθύτητα. Για τούτο χρησιμοποιούσαν τον έναν ως στρατηγό και τον άλλον ως σύμβουλο.[21]

Ο Άρειος Πάγος αποφάσισε να δεχτεί την πρόταση του Θεμιστοκλέους οχύρωσης της Αθήνας για λόγους αμυντικούς, σε περίπτωση που αντιμετώπιζε κίνδυνο προερχόμενο από την ξηρά. Ανέθεσε στον Θεμιστοκλή την επίβλεψη των έργων, στον Αριστείδη τις διαπραγματεύσεις με τα νησιά του Αιγαίου και τις ιωνικές πόλεις για την ίδρυση της Αθηναϊκής Συμμαχίας και στον Κίμωνα, που τον έκαμαν στρατηγό, να βοηθήσει τις ιωνικές πόλεις να εκδιώξουν τους Πέρσες. Ενώ ο Θεμιστοκλής είχε περιοριστεί στον άχαρο ρόλο του επιστάτη των οχυρωματικών έργων, οι ολιγαρχικοί σημείωναν επιτυχίες σε όλους τους τομείς.

Ο Αριστείδης δημιούργησε την Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία με όρους οι οποίοι ήσαν ανεκτοί από όλες τις πόλεις που την αποτέλεσαν, γι’ αυτό τον αποκάλεσαν δίκαιο, και ο Κίμων είχε σημαντικές επιτυχίες κατά των βαρβάρων στον Στρυμώνα.

Οι ολιγαρχικοί δεν αισθάνονταν ασφαλείς όσο βρισκόταν ανάμεσά τους ο Θεμιστοκλής. Επιδίωξαν με θεμιτά και αθέμιτα μέσα να τον βγάλουν από την μέση. Έβαλαν σε ενέργεια σχέδιο που απέβλεπε στην μείωση του γοήτρου του και στην σπίλωση της υπόληψής του και περίμεναν την κατάλληλη ευκαιρία για να πετύχουν την θανάτωση ή την εξορία του. Η άδικη αυτή

μεταχείριση του Θεμιστοκλέους προκάλεσε αργότερα την αγανάκτηση του Θουκυδίδου, που θέλησε να αποκαταστήσει την φήμη του. Στην πασίγνωστη περικοπή του (I, 138) ο Θουκυδίδης λέει:

Ο Θεμιστοκλής ήταν άνθρωπος με πολλά φυσικά χαρίσματα και άξιος γι' αυτό του μεγαλύτερου θαυμασμού. Χάρη στην έμφυτη οξυδέρκειά του, την οποία δεν χρωστούσε σε μελέτη (ούτε της πρόσθετε τίποτε η προετοιμασία), ήταν σε θέση να κρίνει ταχύτατα ποια ήταν η καλύτερη λύση για τα προκείμενα ζητήματα και να προβλέπει τα μέλλοντα να συμβούν. Είχε την ικανότητα να εξηγεί καθαρά τις υποθέσεις που διαχειριζόταν, αλλά και όταν ακόμα δεν κατείχε ένα ζήτημα, ήταν πάντα έτοιμος να εκφέρει μια σωστή κρίση και ήταν ικανός να προβλέπει τα ευνοϊκά ή τα αντίξοα στοιχεία που κρύβει το μέλλον. Με μια λέξη, τα φυσικά του χαρίσματα και η ταχύτατη αποφασιστικότητά του τον ανέδειξαν άριστο στο να αυτοσχεδιάζει, σε κάθε περίσταση, τα όσα έπρεπε να γίνουν.

Είναι ένας λαμπρότατος έπαινος στον οποίο προβαίνει ο Θουκυδίδης και όπως παρατηρεί πολύ σωστά ο Denis Roussel, *τούτο αποτελεί τιμή για τον Θουκυδίδη, ο οποίος, αν και ανήκε στην αριστοκρατική τάξη, δεν διστάζει να εκφράσει πλατιά τον θαυμασμό του για τον άνθρωπο που είχε αφυπνίσει στην πολιτική ζωή τις πιο καταφρονημένες κοινωνικές τάξεις και είχε προσανατολίσει την Αθήνα προς το νέο της πεπρωμένο, μεταβάλλοντας τους Αθηναίους σε ναυτικό λαό*.[22]

Το 471 π.Χ. οι ολιγαρχικοί θεώρησαν τις συνθήκες κατάλληλες για να απαλλαγούν από τον Θεμιστοκλή. Από την μία ο πλούτος που εισέρρευσε στην πόλη λόγω των επιτυχιών του Κίμωνος και των εισφορών της συμμαχίας προσέφερε τον λαό της Αθήνας ευημερία και τον ευχαρίστησε και από την άλλη οι φτωχοί Αθηναίοι, που τάσσονταν στο πλευρό του Θεμιστοκλέους, άλλοι είχαν σταλεί ως άποικοι στις νέες χώρες, όπου άπλωσε την επιρροή της η Αθήνα, και άλλοι βρίσκονταν στα πλοία, στις μακρινές εκστρατείες που είχε οργανώσει ο Κίμων. Ταυτόχρονα με την σπίλωση του Θεμιστοκλέους φρόντισαν να μεγαλοποιήσουν τις επιτυχίες του Κίμωνος, στον οποίο απέδωσαν τιμές μεγάλου στρατηλάτη, τέτοιες που δεν είχαν αποδώσει ούτε στον Μιλτιάδη, τον νικητή του Μαραθώνα, ούτε στον Θεμιστοκλή, τον νικητή της Σαλαμίνας, ούτε σε κανέναν άλλον, και τούτο για να επισκιαστούν έτσι η φήμη και το γόητρο του Θεμιστοκλέους.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα, βαρύ για τον Θεμιστοκλή και ευνοϊκό για τον Κίμωνα, προκάλεσαν οστρακοφορία μεταξύ Κίμωνος και Θεμιστοκλέους και πέτυχαν να εξοριστεί ο δεύτερος.

Μετά την εξορία του Θεμιστοκλέους δεν υπήρχε πια κανένα εμπόδιο για την φιλία και την συμμαχία Σπάρτης-Αθήνας, αφού η Σπάρτη θεωρείτο ιδεολογική μητέρα όλων των ολιγαρχικών. Ο Κίμων δεν έκρυβε την αγάπη και το σεβασμό που έτρεφε για την Σπάρτη, τόσο μάλιστα, ώστε ονόμασε ένα από τα παιδιά του «Λακεδαιμόνιο».

Παρά τις επί μέρους επιτυχίες του, το καθεστώς του Αρείου Πάγου ήταν αναχρονιστικό για την νέα πραγματικότητα της Αθήνας. Η κυριαρχία στην θάλασσα και η ανάπτυξη της ναυτιλίας, του εμπορίου και της βιοτεχνίας ανέδειξαν νέες κοινωνικές δυνάμεις, που δεν μπορούσαν να εκφραστούν από το δουλοκτητικό καθεστώς των γαιοκτημόνων ευγενών.

Οι νέες αυτές δυνάμεις πολύ γρήγορα συνειδητοποίησαν την δύναμή τους και έθεσαν υπό αμφισβήτηση το καθεστώς του Αρείου Πάγου.

Οι Αρεοπαγίτες, όπως συμβαίνει με όλες τις εξουσίες που δεν έχουν την κοινωνική συναίνεση, για να επιβληθούν στηρίχθηκαν στον αυταρχισμό, την βία και την διαφθορά.

6. Η επανάσταση του Εφιάλτου και η εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας

Η νέα πραγματικότητα που δημιουργήθηκε μετά τους περσικούς πολέμους δεν χωρούσε στα ξεπερασμένα πολιτικά σχήματα του παρελθόντος.

Με την δημιουργία του στόλου και την ανάδειξη της Αθήνας σε πρώτη ναυτική δύναμη στον τότε γνωστό κόσμο άλλαξε ριζικά η συγκρότησή της, οικονομική και κοινωνική.

Ο νέος αυτός προσανατολισμός της οικονομίας έβγαινε έξω από τα πλαίσια του δουλοκτητικού συστήματος που εκπροσωπούσαν οι γαιοκτήμονες ευγενείς, και το καθεστώς του Αρείου Πάγου βρισκόταν σε κατάφωρη αντίθεση με τις απαιτήσεις της κοινωνίας. Η ναυπήγηση και η επάνδρωση των εμπορικών και πολεμικών πλοίων έδινε δουλειά σε χιλιάδες χειρώνακτες Αθηναίους και μικρούς καλλιεργητές, που η γη τους δεν επαρκούσε για την

κάλυψη των αναγκών των οικογενειών τους. Η μεγάλη σημασία που είχε ο στόλος για την άμυνα της χώρας και την κυριαρχία στην θάλασσα αλλά και η μεγάλη οικονομική πρόοδος που σημειώθηκε χάρη σε αυτόν έδωσαν στον ναυτικό λαό της Αθήνας ένα αίσθημα υπεροχής.

Τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, κυρίως αυτά που αποζούσαν από την θάλασσα, καθώς και τα μεσαία, που ασχολούνταν με το εμπόριο και την ναυτιλία, όταν συνειδητοποίησαν την δύναμη που τους έδινε ο στόλος, άρχισαν να κινούνται για την κατάλυση του καθεστώτος των γαιοκτημόνων ευγενών.

Το κίνημά τους απέβλεπε στην ριζική αλλαγή του καθεστώτος και όχι απλώς στην αφαίρεση της διοίκησης από τον Άρειο Πάγο και την επαναφορά του πολιτεύματος του Κλεισθένους.

Απαιτούσαν την κατάργηση των κοινωνικών διακρίσεων σε ευγενείς και λαό και την πλήρη εξίσωση όλων των πολιτών.

Έτσι άρχισε ένα λαϊκό κίνημα για την ανατροπή του καθεστώτος των γαιοκτημόνων ευγενών και την εγκαθίδρυση της εξουσίας του λαού. Ηγέτης του επαναστατικού αυτού κινήματος έγινε ο Εφιάλτης, ο γιος του Σοφωνίδου, με πιθανό συνεργάτη τον Αρχέστρατο, στον οποίο η ιστορία δεν κάνει καμμιά αναφορά.

Αυξανομένου του πλήθους, λέει ο Αριστοτέλης, *έγινε ηγέτης του λαού ο Εφιάλτης, ο γιος του Σοφωνίδου, ο οποίος και αδιάφθορος εθεωρείτο και φιλόπατρις, και τα έβαλε με την Βουλή του Αρείου Πάγου.*[23]

Όταν το λαϊκό κίνημα απέκτησε δύναμη (αυξανομένου του πλήθους), ο Εφιάλτης χρησιμοποίησε τα δικαστήρια της Ηλιαίας, που είχε θεσπίσει ο Σόλων, και πέρναγε απ' αυτά τον ένα μετά τον άλλο τους Αρεοπαγίτες με την κατηγορία της κακοδιοίκησης.

Κατά πρώτον εξόντωσε πολλούς από τους Αρεοπαγίτες, κινώντας εναντίον τους δίκες σχετικές με την διοίκησή τους.[24]

Ο Εφιάλτης έγινε ο φόβος και ο τρόμος των Αρεοπαγιτών και όλων εκείνων που αδικούσαν τον λαό, γιατί έτρεμαν στην σκέψη ότι αργά ή γρήγορα θα πλήρωναν για τις αδικίες τους. Ζούσαν συνεχώς μ' αυτήν την αγωνία, που τους έκανε να μη μπορούν να κοιμηθούν, γιατί μόλις τους έπαιρνε ο ύπνος, έβλεπαν τον Εφιάλτη να τους καταδιώκει για να τους τιμωρήσει.

Έτσι επικράτησε μέχρι σήμερα να λέγεται *εφιάλτης* κάθε τρομακτικό όνειρο και κάθε τι που καταπιέζει την ψυχή και προκαλεί αγωνία.

Ποιος ήταν ο Εφιάλτης, ο φοβερός αυτός λαϊκός ηγέτης, που, κατά τον Πλούταρχο, ενέπνεε φόβο στους ολιγαρχικούς και ήταν άκαμπτος στην απαίτηση ευθυνών και στην καταδίωξη εκείνων που αδικούσαν τον λαό;

Η επίσημη ιστορία, από... φόβο μήπως τον... αδικήσει, προτίμησε να τον αποσιωπήσει! Έτσι ο μεγάλος αυτός επαναστάτης δεν είναι γνωστός παρά μόνο στους ειδικούς της ιστορίας, ενώ ο συνώνυμός του, ο Εφιάλτης ο Τραχίνιος, ο προδότης των Θερμοπυλών, είναι γνωστός στους πάντες.

Όσοι θέλουν να σκιαγραφήσουν το πορτρέτο της μεγάλης αυτής προσωπικότητας, δεν έχουν παρά να στηριχθούν στις λίγες φράσεις που έχει διασώσει η ιστορία για τον μεγαλύτερο πολιτικό καινοτόμο όλων των εποχών.

Ήταν αδιάφθορος και δίκαιος προς την πολιτεία, λέει ο Αριστοτέλης.

Ήταν φτωχός αλλά αξιοπρεπής και ποτέ δεν δέχτηκε την παραμικρή βοήθεια από τους φίλους του, λέει ο Διόδωρος.

Ενέπνεε φόβο στους ολιγαρχικούς και ήταν άκαμπτος στην απαίτηση ευθυνών και στην καταδίωξη εκείνων που αδικούσαν τον λαό, λέει ο Πλούταρχος.

Ο Αιλιανός τον κατατάσσει στους φιλοσόφους για την μεγάλη μόρφωσή του. *Οι σποραδικές φράσεις που υπάρχουν στον Αριστοτέλη, τον Πλούταρχο, τον Αιλιανό και τον Διόδωρο*, παρατηρεί η Αθηνά Καλογεροπούλου, *παρουσιάζουν την εικόνα ενός ακέραιου ανθρώπου. Μολονότι η μεταρρύθμιση που έκανε στο πολίτευμα ήταν σημαντική, οι μεταγενέστεροι δεν βρήκαν τίποτε επιλήψιμο να του προσάψουν, όποιες και αν ήσαν οι πολιτικές τους ιδέες... Εξ αιτίας της αποφασιστικής πολιτικής του γραμμής φαίνεται πως απέκτησε πολλούς εχθρούς, και πρέπει να είχε γίνει το φόβητρο των αριστοκρατικών, ιδιαίτερα εκείνων που είχαν λόγους να φοβούνται την δικαιοσύνη του, τις άκαμπτες αρχές του και την συνέπεια της πολιτικής του.*[25]

Ο Εφιάλτης προετοίμαζε προσεκτικά το κίνημα για την ανατροπή του πολιτεύματος και αναζητούσε την κατάλληλη ευκαιρία, για να δώσει το αποφασιστικό χτύπημα. Ο Αριστοτέλης φέρει αναμεμειγμένο στο κίνημα του Εφιάλτου και τον Θεμιστοκλή, παρασυρμένος ίσως από τις διαδόσεις που κυκλοφορούσαν οι ολιγαρχικοί, οι οποίοι έψαχναν αφορμή να εξοντώσουν τον

Θεμιστικλή, αλλά και να μειώσουν την προσωπικότητά του παρουσιάζοντάς τον σαν κοινό καταδότη.

Στην μεταρρύθμιση αυτή, λέει ο Αριστοτέλης, *είχε συνεργάτη τον Θεμιστοκλή, ο οποίος ανήκε μεν στον Άρειο Πάγο, αλλά επρόκειτο να δικαστεί για συνεννοήσεις με τους Μήδους. Θέλοντας ο Θεμιστοκλής να καταλυθεί η Βουλή του Αρείου Πάγου, στον μεν Εφιάλτη είπε ότι επρόκειτο να τον συλλάβουν, στους δε Αρεοπαγίτες ότι θα τους υποδείξει μερικούς που συνωμοτούν κατά του πολιτεύματος.* Και συνεχίζοντας ο Αριστοτέλης λέει πως *ο Θεμιστοκλής οδήγησε* (τους Αρεοπαγίτες) *στο μέρος όπου βρισκόταν ο Εφιάλτης, για να τους δείξει τους συγκεντρωμένους και μίλησε ζωηρά μαζί τους.*[26]

Ο Αριστοτέλης επιδιώκει να μειώσει και την προσωπικότητα του Εφιάλτου, λέγοντας ότι πίσω απ' αυτόν ήταν ο Θεμιστοκλής, όπως αργότερα ο Πλούταρχος θα πει ότι πίσω από τον Εφιάλτη βρισκόταν ο Περικλής.

Ο Αριστοτέλης τα μπερδεύει όμως με τις χρονολογίες και παραγνωρίζει το γεγονός ότι όταν ο Εφιάλτης κατέλυσε την εξουσία του Αρείου Πάγου, ο Θεμιστοκλής ήταν εξόριστος. Αν ο Θεμιστοκλής είχε με οποιονδήποτε τρόπο συνεργήσει στο κίνημα για την κατάλυση της εξουσίας του Αρείου Πάγου και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, μετά την επιτυχή έκβαση του κινήματος είναι βέβαιον ότι θα επέστρεφε πανηγυρικά στην Αθήνα, για να θέσει τον εαυτό του και τις ικανότητές του στην υπηρεσία της δημοκρατίας. Το ότι παρέμεινε εξόριστος και μετά την πτώση του Αρείου Πάγου, δείχνει πως ήταν αντίθετος στο κίνημα για την εγκαθίδρυση δημοκρατίας και θα επεδίωκε ίσως την επαναφορά του πολιτεύματος του Κλεισθένους. Ο Εφιάλτης δεν ήταν αριστοκράτης μεταρρυθμιστής, όπως ο Σόλων και ο Κλεισθένης, αλλά λαϊκός επαναστάτης.

Το κίνημα είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις και η ευκαιρία που ζητούσε ο Εφιάλτης για την ανατροπή του πολιτεύματος δόθηκε το 462 π.Χ. Τότε είχαν δημιουργηθεί οι κατάλληλες συνθήκες για την κατάλυση της εξουσίας των ευγενών και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας.

Ο Κίμων με πολύ στρατό βρισκόταν στην Μεσσηνία, για να βοηθήσει τους Σπαρτιάτες στον πόλεμο που είχαν με τους είλωτες της Ιθώμης (Γ΄ Μεσσηνιακός πόλεμος), ενώ αντίθετα ο στόλος, που υποστήριζε το κίνημα, βρισκόταν αγκυροβολημένος στον Πειραιά και δεν ήταν, όπως συνήθως,

διασκορπισμένος σε διάφορες ναυτικές εκστρατείες. Αυτήν την στιγμή επέλεξε ο Εφιάλτης και, μαζί με τον Αρχέστρατο, κάλεσαν τον λαό της Αθήνας και του Πειραιά σε παλλαϊκή συγκέντρωση, στην πιο ιστορική συνεδρίαση της Εκκλησίας του Δήμου, και του ζήτησαν, με πρόταση που έκαναν από κοινού, να καταλύσει την εξουσία των ευγενών και να αναλάβει ο ίδιος ο λαός την κυβερνητική εξουσία.

Έτσι το 462 π.Χ., επί άρχοντος Κόνωνος, ο Εφιάλτης και ο Αρχέστρατος, μαζί με όλο τον λαό της Αθήνας και του Πειραιά, *αφαίρεσαν από την Βουλή του Αρείου Πάγου* –όπως μας πληροφορεί ο Αριστοτέλης– *όλες τις πολικές εξουσίες που είχε για την προστασία του πολιτεύματος και άλλες απ' αυτές παραχώρησαν στην Βουλή των πεντακοσίων και άλλες στον λαό και τα δικαστήρια*.[27]

Το 462 π.Χ. είναι μια ξεχωριστή στιγμή στην ιστορία της ανθρωπότητας. Το έτος αυτό γεννήθηκε η δημοκρατία τόσο σαν πολίτευμα όσο και σαν λέξη.

Το πολίτευμα που εγκαθιδρύθηκε από τον Εφιάλτη και τον Αρχέστρατο ήταν η ανάθεση της πολιτικής εξουσίας στους ίδιους τους πολίτες, ώστε να ασκούν την κυβερνητική εξουσία αυτοπροσώπως και όχι δι' αντιπροσώπων τους. Ονομάστηκε δημοκρατία, γιατί ακριβώς η λέξη αυτή σημαίνει την εξουσία των πολιτών. Η λέξη είναι σύνθετη: *Δήμος* + *Κράτος*. Η λέξη κράτος σήμαινε εξουσία. Η λέξη δήμος είχε δύο έννοιες, μία κοινωνική και μία πολιτική. Στην κοινωνική της έννοια σήμαινε τον λαό σε αντιδιαστολή με την άρχουσα τάξη των ευγενών, ενώ στην πολιτική σήμαινε το σύνολο των εχόντων πολιτικά δικαιώματα πολιτών.

Στην δημοκρατία που εγκαθίδρυσαν ο Εφιάλτης και ο Αρχέστρατος οι δύο έννοιες της λέξης δήμος ταυτίστηκαν, γιατί καταργήθηκε η διάκριση σε ευγενείς και λαό και όλοι οι Αθηναίοι όλων των κοινωνικών τάξεων απέκτησαν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα.

Η δημοκρατία ήταν η εξουσία όλων των πολιτών και όχι μόνο των πολιτών μιας ορισμένης κοινωνικής τάξης.

Η λέξη «δημοκρατία» δεν προϋπήρξε σαν έννοια ή ιδέα του πολιτεύματος της δημοκρατίας. Γεννήθηκε ταυτόχρονα με το πολίτευμα αυτό, για να το εκφράσει κατά τρόπο αυθεντικό.

Οι ιστορικοί της εποχής εκείνης των οποίων σώζονται τα έργα, Ηρόδοτος και Θουκυδίδης, αποσιώπησαν τελείως το κίνημα του Εφιάλτου και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας.

Θα περίμενε κανείς ότι οι νεότεροι ιστορικοί θα κάλυπταν το κενό και θα έδιναν την έκταση που απαιτούν τα κοσμοϊστορικά αυτά γεγονότα, τα οποία έδωσαν νέο περιεχόμενο στην ανθρώπινη ιστορία.

Και όμως! Το κενό παραμένει μέχρι σήμερα. Η εικοσαετία 480-460 π.Χ., η πιο πλούσια σε ιστορικά πολιτικά γεγονότα, παραμένει ανεξερεύνητη. Το γεγονός αυτό δεν πιστεύω ότι είναι τυχαίο.

Ας επανέλθουμε όμως στα γεγονότα. Οι ολιγαρχικοί, βλέποντας τον λαό ενωμένο και αποφασισμένο να επιβάλει την θέλησή του, δεν πρόβαλαν καμμιά αντίσταση. Η επανάσταση επικράτησε αναίμακτα, γιατί το σύνολο σχεδόν του στρατού των ευγενών, που θα μπορούσε να προβάλει αντίσταση, βρισκόταν με τον Κίμωνα στην Μεσσηνία.

Η μόνη τους ελπίδα ήταν η επάνοδος του Κίμωνος. Ο Κίμων επιστρέφοντας στην Αθήνα όχι μόνο δεν κατόρθωσε να αλλάξει την κατάσταση, τουναντίον μάλιστα, καταδικάστηκε σε εξορία ως «φιλολάκων καὶ ἐχθρὸς τοῦ λαοῦ».

Οι ολιγαρχικοί καταριόνταν τον Σόλωνα, ότι επίτηδες είχε θεσπίσει την συμμετοχή του λαού στην Εκκλησία του Δήμου και τα δικαστήρια, για να καταλάβει ο λαός την εξουσία. Ο Αριστοτέλης, απαντώντας σε αυτούς, αναφέρει ότι:

Η δημοκρατία που εγκαθίδρυσε ο Εφιάλτης δεν οφείλεται σε πρόθεση του Σόλωνος, όπως τον κατηγορούν μερικοί, επειδή παραχώρησε εξουσίες στον λαό, αλλά μάλλον σε συμπτωματικά γεγονότα: Ο λαός δηλαδή, που έγινε αίτιος κατά τους περσικούς πολέμους μεγάλης ναυτικής νίκης (ναυμαχία Σαλαμίνας), απέκτησε συνείδηση της ισχύος του και ακολούθησε ηγέτες που αντιπολιτεύονταν την εξουσία των πλουσίων ευγενών. Γιατί είναι φανερό πως ο Σόλων παραχώρησε στον λαό τόσα μόνο δικαιώματα, όσα η άκρα ανάγκη του επέβαλε, το να εκλέγει δηλαδή τους άρχοντες και να ζητεί από αυτούς ευθύνες – γιατί αν και αυτών των δικαιωμάτων στερείται ο λαός, φυσικό είναι να είναι δούλος των αρχόντων και εχθρός της πολιτείας. Αλλά όλες τις εξουσίες τις παραχώρησε στους πλούσιους ευγενείς.[28]

Μόλις μαθεύτηκε η επανάσταση του Εφιάλτου και η εγκαθίδρυση δημοκρατίας στην Αθήνα, η πρώτη ενέργεια της Σπάρτης ήταν να διώξει

όπως-όπως τον αθηναϊκό στρατό, γιατί φοβήθηκε μήπως ενωθεί με τους επαναστάτες της Ιθώμης εναντίον της.

Οι Λακεδαιμόνιοι, γράφει ο Θουκυδίδης, *αφού δεν έπεφτε το φρούριο με τις επιθέσεις, φοβήθηκαν την τόλμη και την νεωτεροποιΐα των Αθηναίων και επειδή συνάμα τους θεωρούσαν αλλόφυλους, φοβήθηκαν μήπως, αν μείνουν, παρασυρθούν από τους πολιορκούμενους της Ιθώμης και κάνουν κανένα πραξικόπημα και τους έδιωξαν, μόνους αυτούς από όλους τους συμμάχους, δεν φανέρωσαν όμως την υποψία τους, λέγοντας μόνο πως δεν τους χρειάζονται άλλο.*[29]

Αυτή είναι και η μόνη αναφορά του ιστορικού Θουκυδίδου στα ιστορικά γεγονότα της Αθήνας που άλλαξαν τον ρουν της ιστορίας.

Με μία μόνο φράση –«δείσαντες τῶν Ἀθηναίων τὸ τολμηρὸν καὶ τὴν νεωτεροποιΐαν»– ο «αντικειμενικός» ιστορικός καλύπτει ιστορικά: το λαϊκό κίνημα του Εφιάλτου, την κατάλυση της εξουσίας των ευγενών και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, την οποία αποκαλεί *νεωτεροποιΐα*, δηλαδή, καινούργιο θεσμό. Λακωνικότερο τρόπο δεν πιστεύω να εφεύρε άλλος ιστορικός. Ο Θουκυδίδης, παρ’ όλο που περιγράφει στην ιστορία του τα γεγονότα της πεντηκονταετίας 480-430 π.Χ., δεν αναφέρει τίποτα για τις πολιτικές μεταβολές που συνέβησαν στην Αθήνα από το 480 ώς το 460 π.Χ. και που ακριβώς αυτές οι πολιτικές μεταβολές ήσαν η αιτία του μικρού και του μεγάλου πελοποννησιακού πολέμου, οι οποίοι και αποτελούν το αντικείμενο της ιστορίας του.

Η συνειδητή αποσιώπηση των πολιτικών αυτών μεταβολών δημιούργησε μια σκόπιμη σύγχυση, που βοήθησε τους ιστορικούς να συνδέσουν την δημοκρατία με τον Περικλή και το αριστοκρατικό καθεστώς ισονομίας και ισηγορίας του Κλεισθένους, του οποίου δήθεν αποτελεί συνέχεια και ολοκλήρωση.

Η δημοκρατία όμως που εγκαθίδρυσαν ο Εφιάλτης και ο Αρχέστρατος δεν αποτελεί συνέχεια και ολοκλήρωση του καθεστώτος του Κλεισθένους, αλλά υπέρβασή του· επαναστατική τομή.

Στο καθεστώς του Κλεισθένους την πολιτική εξουσία ασκούσαν οι άρχοντες, που προέρχονταν όλοι υποχρεωτικά από τους ευγενείς, ενώ την εποπτεία και τον έλεγχο του πολιτεύματος και των αρχόντων είχε ο Άρειος Πάγος, τα μέλη του οποίου προέρχονταν από τους πλούσιους ευγενείς.

Στην δημοκρατία που εγκαθίδρυσαν ο Εφιάλτης και ο Αρχέστρατος το 462 π.Χ. καταργήθηκε η εξουσία τόσο των αρχόντων όσο και του Αρείου Πάγου, δηλαδή η εξουσία των ευγενών, και όλες οι εξουσίες παραχωρήθηκαν στον λαό.

Τις δικαιοδοσίες του Αρείου Πάγου και των αρχόντων η δημοκρατία τις αναθέτει στην Συνέλευση των πολιτών, που αποτελεί το ανώτατο πολιτειακό όργανο και αποφασίζει για όλα ανεξαιρέτως τα θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής.

Στο καθεστώς του Κλεισθένους οι αξιωματούχοι αποφάσιζαν για τα θέματα της αρμοδιότητάς τους.

Στην δημοκρατία του Εφιάλτου οι αξιωματούχοι, είτε ήσαν αιρετοί, όπως οι στρατηγοί και οι πρέσβεις, είτε κληρωτοί, όπως οι άρχοντες, είτε κληρωτοί ανάμεσα σε ειδικούς επιστήμονες, δεν είχαν το δικαίωμα να αποφασίζουν οι ίδιοι για κανένα θέμα της αρμοδιότητάς τους. Για όλα τα θέματα έπρεπε να υποβάλουν πρόταση στην Συνέλευση των πολιτών και οι πολίτες θα αποφάσιζαν.

Η δημοκρατία του Εφιάλτου είναι το μοναδικό πολίτευμα που, χωρίς να καταργήσει την ατομική ιδιοκτησία, δεν άφησε περιθώρια στους πλούσιους και τους ισχυρούς να ελέγξουν την πολιτική εξουσία. Η συγκέντρωση όλων των εξουσιών στην Συνέλευση των πολιτών απέκλειε κάθε δυνατότητα εξαγοράς, γιατί κανένας δεν μπορούσε να εξαγοράσει ολόκληρο τον λαό, ενώ κάθε αντιπροσωπευτική μορφή εξουσίας είναι εύκολο να διαβρωθεί από το χρήμα. Κανένας άνθρωπος ή μικρή ομάδα ανθρώπων δεν μπορεί να αντισταθεί στην διαβρωτική δύναμη του χρήματος.

Οι λίγοι, λέει ο Αριστοτέλης, *υπόκεινται ευκολότερα από τους πολλούς στην εξαγορά με χρήματα ή με εύνοια.*[30] *Αλλά όπως το πολύ είναι λιγότερο επιδεκτικό φθοράς παρά το λίγο –καθώς και η μεγαλύτερη ποσότητα νερού είναι λιγότερο επιδεκτική μολύνσεως–, έτσι και οι πολυαριθμότεροι λιγότερο υπόκεινται σε διαφθορά παρά οι λίγοι.*[31]

Ο Εφιάλτης στην παντοδυναμία του χρήματος αντέταξε την παντοδυναμία του λαού.

Στην δημοκρατία δεν επιτρεπόταν καμμιά μορφή εκπροσώπησης. Ο κάθε πολίτης εκπροσωπούσε μόνο τον εαυτό του και ήταν υπεύθυνος ατομικά

απέναντι στην πολιτεία. Κόμματα και πολιτικές παρατάξεις δεν είχαν θέση στην δημοκρατία.

Η ελευθερία και η ισότητα ήσαν οι θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας. Όλοι οι πολίτες ήσαν ίσοι, με ίσα δικαιώματα και ίσες ελευθερίες, χωρίς καμμιά απολύτως διάκριση. Η ελευθερία γίνεται πράξη όταν το κάθε άτομο αυτοπροσδιορίζεται στην ατομική του ζωή και «ἐν μέρει ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν», δηλαδή κυβερνιέται και κυβερνά ταυτόχρονα στην πολιτική ζωή.

Κάθε μορφή εκπροσώπησης, είτε αυτή λέγεται κόμμα είτε λέγεται κυβέρνηση, αναιρεί την πολιτική ελευθερία, που είναι η βασικότερη αρχή της δημοκρατίας.

Χωρίς την ελευθερία δεν μπορεί να λειτουργήσει ούτε η δεύτερη αρχή της δημοκρατίας, η *ισότητα*.

> *Και τούτο*, λέει ο Αριστοτέλης, *γιατί το δημοκρατικό δίκαιο στηρίζεται στην ισότητα των πολιτών κατ' αριθμόν και όχι κατά την αξία ή τον πλούτο του καθενός. Ισότητα υπάρχει όταν οι φτωχοί και οι πλούσιοι έχουν τα ίδια κυριαρχικά δικαιώματα και όταν ούτε οι μεν ούτε οι δε διαχειρίζονται μόνοι τους την εξουσία, αλλά όλοι εξ ίσου* (κατ' αριθμόν), *γιατί μόνο έτσι είναι δυνατόν να επικρατεί η ιδέα ότι συνυπάρχουν στο πολίτευμα η ισότητα και η ελευθερία.*[32]

Πώς είναι δυνατόν όμως να λειτουργήσει η αρχή της ισότητας στην πράξη μέσα σε μια κοινωνία οικονομικής ανισότητας; *Εάν η καταγωγή και η περιουσία δεν παρέχουν πια προνόμια στην πολιτική ζωή*, διαβάζουμε στον Glotz, *υπάρχουν όμως πάντα πλούσιοι και φτωχοί. Πρέπει να ληφθούν μέτρα, ώστε οι φτωχοί να μπορούν να κάνουν χρήση των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Εάν η κοινωνική ανισότητα ήταν πολύ κραυγαλέα, η πολιτική ισότητα θα εξαφανιζόταν· εάν οι φτωχοί δεν είχαν κάποιο περιουσιακό στοιχείο ή την διαρκή δυνατότητα να το αποκτήσουν, η ελευθερία θα ήταν απλώς αφηρημένη αρχή. Καθήκον του κράτους λοιπόν, αφού έχει την δύναμη, είναι να γιατρέψει ένα κακό επικίνδυνο για κάθε κοινότητα, θανατηφόρο για μια δημοκρατία. Οφείλει να διαφυλάξει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα μιας κατηγορίας πολιτών, με τον όρο πάντα να μην παραγνωρίσει και να μην καταπατήσει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα μιας άλλης κατηγορίας*.[33]

Ο Εφιάλτης δεν κατήργησε την ατομική ιδιοκτησία και διατήρησε τον διαχωρισμό των πολιτών στις τέσσερις κοινωνικές τάξεις που είχε θεσπίσει ο

Σόλων, άλλαξε όμως τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από την περιουσιακή κατάσταση της κάθε τάξης.

Ο Σόλων είχε μοιράσει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ανάλογα με την περιουσιακή κατάσταση της κάθε κοινωνικής τάξης. Ο Εφιάλτης μοίρασε τα δικαιώματα εξ ίσου σε όλους τους πολίτες και διατήρησε την ανισότητα ως προς τις υποχρεώσεις. Τα οικονομικά βάρη τα επωμίστηκαν υποχρεωτικά οι πλούσιες τάξεις.

Η δημοκρατία, για να λειτουργήσει, απαιτούσε και την συμμετοχή των φτωχών πολιτών στα κοινά, γιατί διαφορετικά θα ήταν κατ' όνομα μόνο δημοκρατία. Οι μισοί όμως και πλέον Αθηναίοι πολίτες ήσαν άνθρωποι φτωχοί, χωρίς δούλους και αποζούσαν μόνον από την προσωπική τους εργασία. Ως εκ τούτου δεν ήταν εύκολο σε αυτούς να αφήνουν τις δουλειές τους για να ασχοληθούν με τα κοινά, αν ήθελαν να μην πεινάσει η οικογένειά τους. Η δημοκρατία έλυσε το πρόβλημα αυτό καθιερώνοντας μισθό για τους φτωχούς πολίτες που κληρώνονταν είτε ως βουλευτές είτε ως δικαστές, αργότερα δε και σε εκείνους που συμμετείχαν στην Συνέλευση των πολιτών.

Αυτή την δημοκρατία επέβαλε ο Εφιάλτης και γι' αυτό επέσυρε την οργή και το μίσος των ολιγαρχικών ευγενών, που δεν αναγνώρισαν ποτέ την δημοκρατία και επεδίωξαν με όλα τα μέσα την ανατροπή της.

Τον Εφιάλτη τον καταδίκασαν όχι μόνο σε φυσική εξόντωση αλλά και σε αιώνια σιωπή. Πριν κλείσει χρόνος από την κατάλυση της εξουσίας τους τον δολοφόνησαν άγρια μέσα στην νύχτα, και έκτοτε δεν έκαμαν καμμιά αναφορά στο όνομά του.

Δεν συγχώρησαν ποτέ τον Εφιάλτη, γιατί διέπραξε την μεγαλύτερη ιεροσυλία όλων των εποχών: *Αφαίρεσε το σκήπτρο και τα θέμιστα* (Νόμους/Θεσμούς) *από τους ευγενείς, που τους τα είχαν εμπιστευθεί οι ίδιοι οι θεοί, και τα παρέδωσε στον χύδην όχλο.*

Αν ο Εφιάλτης δεν παραχωρούσε την εξουσία στον λαό, δεν εγκαθίδρυε δηλαδή την δημοκρατία αλλά την κρατούσε για τον εαυτό του, ακόμα κι αν γινόταν τύραννος, θα είχε περίοπτη θέση στο πάνθεο των μεγάλων ανδρών.

Στόχος όμως δεν ήταν ο Εφιάλτης, αλλά η δημοκρατία. Οι αριστοκράτες συγγραφείς της εποχής εκείνης είδαν την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας σαν μια ιστορική παρένθεση, που γρήγορα θα έκλεινε με την ανατροπή της. Γι'

αυτό δεν ανέφεραν τίποτα για τον Εφιάλτη και την δημοκρατία, για να μη μάθουν οι νεότερες γενιές ότι η ιστορία έκαμε ένα παράτολμο πείραμα.

Το ιστορικό αυτό πείραμα, δηλαδή η λειτουργία της δημοκρατίας, κράτησε εκατόν σαράντα χρόνια (462-322 π.Χ.).

Αυτή η περίοδος λειτουργίας της δημοκρατίας θεωρήθηκε και θεωρείται μέχρι σήμερα ως η λαμπρότερη περίοδος της ανθρώπινης ιστορίας. Η λειτουργία της δημοκρατίας είχε σαν αποτέλεσμα την γέννηση αυτού του λαμπρού πολιτισμού, που θαυμάζεται μέχρι σήμερα.

Μια κατά μέτωπο επίθεση κατά της δημοκρατίας ήταν αδιανόητη, όχι μόνο για τους τότε επικριτές της αλλά και για τους νεότερους. Οι αριστοκράτες συγγραφείς άρχισαν από τον 5ο κιόλας αιώνα π.Χ., αλλά κυρίως τον 4ο, μια προσπάθεια διαστρέβλωσης και αλλοίωσης της ουσίας της δημοκρατίας, με στόχο να δημιουργήσουν το ιδεολογικό υπόβαθρο για την ανατροπή της. Για παράδειγμα ο Ισοκράτης στον *«Αρεοπαγιτικό»* του προσπαθεί να παρουσιάσει ως δημοκρατικό το καθεστώς του Αρείου Πάγου και ως την καλύτερη δημοκρατία το καθεστώς της Σπάρτης!

Η παραποίηση της αλήθειας, όσον αφορά στην δημοκρατία, άρχισε από την στιγμή που την ταύτισαν με το δημοκρατικό κόμμα.

Η αποσιώπηση των πολιτικών γεγονότων από το 480 ώς το 460 π.Χ. βοήθησε σε αυτήν την παραποίηση. Το λαϊκό κίνημα του Εφιάλτου παρουσιάζεται σαν κρίση στις σχέσεις των δύο κομμάτων, σαν κομματική αντιδικία, και η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας σαν μια μικροβελτίωση του καθεστώτος από το δημοκρατικό κόμμα, όταν αυτό ήρθε στην εξουσία κάτω από την καθοδήγηση του Εφιάλτου.

Στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» διαβάζουμε:

Η κρίση μεταξύ αριστοκρατικών και δημοκρατικών, που είχε για χρόνια αποσοβηθεί, τελικά εκδηλώθηκε το 462 π.Χ., την εποχή που ο Κίμων με τους 4.000 διαλεχτούς Αθηναίους οπλίτες βρισκόταν στην Πελοπόννησο. Τότε, «γενόμενος τοῦ δήμου προστάτης Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου... ἐπὶ Κόνωνος ἄρχοντος»*, αφαίρεσε από την Βουλή του Αρείου Πάγου, που ήταν «ἡ τῆς πολιτείας φυλακή», κατά τον Αριστοτέλη, τις πολιτικές αρμοδιότητες. Η ενέργεια αυτή, που οδήγησε στην τελείωση της αθηναϊκής δημοκρατίας, ήταν οριστική, και όσο και αν προσπάθησε μετά την επιστροφή του ο Κίμων να μεταπείσει τον δήμο να την αναιρέσει, δεν το κατόρθωσε. Η απουσία του*

Κίμωνος ήταν μοιραία, γιατί ο δήμος εύκολα πείστηκε – είχε ήδη από χρόνια προετοιμασθεί να ψηφίσει την μεταρρύθμιση που πρότεινε ο Εφιάλτης μαζί με κάποιον άλλο Αθηναίο, τελείως άγνωστο, τον Αρχέστρατο.[34]

Ο Εφιάλτης έγινε ηγέτης του κινήματος για την κατάλυση της εξουσίας των γαιοκτημόνων ευγενών και όχι του δημοκρατικού κόμματος, όπως προσπαθούν να τον παρουσιάσουν.

Πρέπει να κάνουμε κατανοητό ότι τόσο το ολιγαρχικό όσο και το δημοκρατικό κόμμα ανήκαν και τα δύο στους πλούσιους ευγενείς. Εκπροσωπούσαν τις δύο πολιτικές τάσεις μέσα στην άρχουσα τάξη των ευγενών. Οι ολιγαρχικοί ήθελαν την κατάργηση του καθεστώτος ισονομίας και ισηγορίας του Κλεισθένους, την αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων από τον λαό και την επιβολή ολιγαρχικού καθεστώτος. Οι δημοκρατικοί ήσαν υπέρ του καθεστώτος ισονομίας και ισηγορίας του Κλεισθένους με συμμετοχή του λαού στην εκλογή και τον έλεγχο των αρχόντων.

Η προσπάθεια να παρουσιάσουν τον Εφιάλτη σαν αρχηγό του δημοκρατικού κόμματος φαίνεται να είναι τεχνητή. Ο αρχηγός του δημοκρατικού κόμματος, ο διάδοχος του Σόλωνος, του Κλεισθένους και του Θεμιστοκλέους, έπρεπε να ανήκει στους πλούσιους ευγενείς και να είναι από γνωστή οικογένεια. Ο Εφιάλτης ήταν φτωχός και άσημος και ήταν άγνωστη η καταγωγή του, καθώς και ο δήμος όπου κατοικούσε. Ο πατέρας του Σοφωνίδης ήταν τελείως άγνωστος, έγινε γνωστός μόνο επειδή ήταν ο πατέρας του Εφιάλτου.

Μερικοί προσπάθησαν να καλύψουν αυτήν την αντίφαση λέγοντας πως ο Εφιάλτης καταγόταν από γνωστή και εύπορη οικογένεια, που φτώχυνε όταν αυτός ασχολήθηκε με την πολιτική.

Η πενία του Εφιάλτου, σε συνάρτηση με την μεγάλη παιδεία που μνημονεύεται ότι είχε, οδήγησε νεότερους ιστορικούς στο συμπέρασμα ότι η οικογένειά του, αν και παλαιότερα εύπορη, είχε χάσει την περιουσία της, όταν εκείνος πολιτεύτηκε.[35]

Αφού δεν μπόρεσαν να θεμελιώσουν με σιγουριά την καταγωγή του Εφιάλτου, προσπάθησαν να τον παρουσιάσουν σαν συνεργάτη άλλοι του Θεμιστοκλέους και άλλοι του Περικλέους.

Η μεταρρύθμιση του 462 π.Χ. θεωρήθηκε τόσο πολύ ως φυσική συνέπεια της πολιτικής γραμμής του Θεμιστοκλέους, ώστε χωρίς την ελάχιστη αμφιβολία

ο Αριστοτέλης πίστεψε ότι και πάλι βρέθηκε στην πόλη ο δαιμόνιος πολιτικός και ότι υπήρξε ένας από τους δύο πρωτεργάτες της αλλαγής.[36]

Η άποψη όμως που κυριάρχησε μέχρι σήμερα, όσο και αν φαίνεται χοντροκομμένη, είναι αυτή που αναφέρει ο Πλούταρχος, ότι δηλαδή ο Εφιάλτης ήταν συνεργάτης του Περικλέους.

Ο Περικλής, λέει ο Πλούταρχος, *ασχολιόταν με τις σπουδαίες υποθέσεις, εχειρίζετο δε τα άλλα ζητήματα αναθέτοντάς τα στους φίλους και σε άλλους ρήτορες. Ένας από αυτούς αναφέρουν ότι ήταν και ο Εφιάλτης, ο οποίος κατέλυσε την εξουσία του Αρείου Πάγου.* Και αλλού: *Γι' αυτό, όταν ο Περικλής απόκτησε μεγάλη πολιτική δύναμη, στράφηκε εναντίον του Αρείου Πάγου, ώστε να αφαιρεθούν από αυτόν οι περισσότερες δικαιοδοσίες από τον Εφιάλτη.*[37]

Επειδή δεν πείθει η άποψη ότι ο Εφιάλτης ήταν βοηθός του Περικλέους, προχώρησαν σε πιο κομψή διατύπωση, ότι ο Περικλής ήταν συναρχηγός του δημοκρατικού κόμματος.

Με την εξορία του Κίμωνος η αριστοκρατική παράταξη έχασε ξαφνικά τον αρχηγό της, χωρίς την δυνατότητα, όπως φαίνεται, να τον αντικαταστήσει, ενώ οι δημοκρατικοί διέθεταν την ίδια εποχή δύο σπουδαίους ηγέτες: τον Εφιάλτη, τον αρχηγό της παράταξής τους και τον Περικλή. Η δολοφονία του Εφιάλτου, τον ίδιο εκείνο χρόνο, άφησε ανοιχτό τον δρόμο στον Περικλή για την ανάληψη της αρχηγίας των δημοκρατικών.[38]

Εκείνο που θέλουν να αποκρύψουν, και που γι' αυτό καταβάλλουν όλες αυτές τις προσπάθειες, είναι η χειραφέτηση του λαού. Ο Εφιάλτης απελευθέρωσε τον λαό από κόμματα και ηγέτες και τον άφησε να αυτοκυβερνηθεί. Την ίδια μέρα που εγκαθιδρύθηκε η δημοκρατία, ο Εφιάλτης έπαψε να είναι ηγέτης και έγινε απλός πολίτης.

Αυτή είναι η ειδοποιός διαφορά, η επαναστατική τομή που αποκόπτει την δημοκρατία από το καθεστώς ισονομίας και ισηγορίας του Κλεισθένους και από κάθε αντιπροσωπευτική μορφή εξουσίας.

Μόνον η χειραφέτηση του λαού κάνει δυνατή την λειτουργία της δημοκρατίας.

Οι ηγέτες και τα κόμματα είναι στην ουσία δημοκρατικά, όταν αγωνίζονται για την χειραφέτηση του λαού και την εγκαθίδρυση δημοκρατίας. Μέχρι την εγκαθίδρυση δημοκρατίας επόμενο είναι να υπάρχουν δημοκρατικοί ηγέτες και

δημοκρατικά κόμματα. Η ανάληψη όμως της εξουσίας από το δημοκρατικό κόμμα με την συναίνεση του λαού και η άσκησή της υπέρ του λαού δεν είναι δημοκρατία. Δεν είναι δηλαδή δημοκρατία, όταν η πολιτική εξουσία ασκείται από το δημοκρατικό κόμμα με την συναίνεση του λαού, αλλά όταν ασκείται από τον ίδιο το λαό.

Η δημοκρατία δεν καθορίζεται από το είδος της πολιτικής, αν δηλαδή η κυβέρνηση εφαρμόζει φιλολαϊκή ή αντιλαϊκή πολιτική, αλλά από τον φορέα της πολιτικής εξουσίας.

Μπορεί ένας μονάρχης ή μια ολιγαρχική κυβέρνηση να εφαρμόσουν φιλολαϊκή πολιτική, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η εξουσία τους είναι δημοκρατική. Αντίθετα, στην δημοκρατία μπορεί ο λαός να επιβάλει στον εαυτό του μια πολιτική στερήσεων και θυσιών όταν οι περιστάσεις το απαιτούν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η πολιτική αυτή είναι αντιδημοκρατική.

Ο Εφιάλτης αποτελεί μοναδικό φαινόμενο πολιτικού που απελευθέρωσε τον λαό και του εμπιστεύθηκε την αυτοκυβέρνησή του. Η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας αποτελεί την μεγαλύτερη προσφορά του Εφιάλτου στην ανθρωπότητα και τον καθιερώνει ως τον μεγαλύτερο πολιτικό καινοτόμο όλων των εποχών.

Για πρώτη φορά η δημοκρατική ελευθερία προσδιορίζεται σαν συμμετοχή όλων των πολιτών στην εξουσία και όχι σαν προστασία από την ίδια την εξουσία. *Είναι φανερό*, γράφει η Jac de Romilly, *γιατί αυτή η δημοκρατική ελευθερία, στην πανηγυρική κυριαρχία της, ήταν καινούργια και επρόκειτο να μείνει για πάντα πρωτότυπη. Εξ άλλου αν ο ορισμός φαίνεται να περιορίζει την ελευθερία σε ένα είδος ακραίας, ακονισμένης αλλά και λεπτής αιχμής, είναι καιρός να ανακαλύψουμε μαζί με τους συγχρόνους μας αυτό που ακτινοβολούσε γύρω από 'κείνη την αιχμή. Γιατί το αθηναϊκό αίσθημα της ελευθερίας δεν περιοριζόταν στο μεγάλο αυτό αξίωμα της κυριαρχίας του πολίτη. Από την στιγμή που τέθηκε αυτή η αρχή, η ελευθερία εγκαταστάθηκε κυρίαρχη, καλύπτοντας στην πραγματικότητα ολόκληρη την αθηναϊκή ζωή. Αυτό είναι εκείνο που δεν αργούν να αποκαλύψουν τα ίδια τα κείμενα για την ίδια εποχή, σαν ξαφνικά οι πιο διαφορετικές πραγματικότητες να στρέφονται προς τον ήλιο, για να δια περαστούν από τις ακτίνες του*.[39]

Ο Εφιάλτης δικαιώθηκε εμπιστευόμενος στον λαό το δικαίωμα να αυτοκυβερνηθεί. Ο αθηναϊκός λαός ρίχτηκε με πάθος στην πρακτική εμπειρία της ελευθερίας και μεγαλούργησε.

Αυτό όμως δεν πρέπει να το μάθουν οι λαοί. Γι' αυτό οι κυρίαρχες τάξεις –και οι συγγραφείς τους– φρόντισαν να αλλοιώσουν την ουσία της ελευθερίας και της δημοκρατίας και να αποκρύψουν τον τρόπο με τον οποίο αυτές λειτούργησαν στην πράξη.

Στην θέση των χειραφετημένων πολιτών έβαλαν το δημοκρατικό κόμμα και τον μεγαλοφυή πολιτικό. Στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» διαβάζουμε:

Αν η αθηναϊκή δημοκρατία έγινε παγκόσμιο σύμβολο και θαυμάζεται αιώνες ολόκληρους ως την εποχή μας, αυτό οφείλεται στον Περικλή.[40]

Και αλλού: ...*Το 461 π.Χ. γίνεται αρχηγός της δημοκρατικής παράταξης μετά την δολοφονία του Εφιάλτου. Εκτός από τα σπάνια χαρίσματα που διέθετε ο Περικλής, στην πολιτική του σταδιοδρομία τον βοήθησε και η καταγωγή του. Έτσι και μια μερίδα των αριστοκρατών –οι φίλοι των Αλκμεωνιδών– ασφαλώς θα είδε την άνοδό του με συμπάθεια και τον υποστήριξε, γιατί του είχε εμπιστοσύνη. Αλλά και ο πολύς κόσμος έβλεπε στο πρόσωπό του τον φυσικό διάδοχο του Κλεισθένους... Η αρχαία Ελλάς ανέδειξε πολλούς μεγάλους ανθρώπους. Κανείς όμως δεν συνδυάζει τα χαρίσματα του Περικλέους, που υπήρξε πραγματικά μοναδικός, γι' αυτό εξ άλλου με το όνομά του χαρακτηρίστηκε η λαμπρότερη και δημιουργικότερη εποχή της αρχαιότητας, ο πέμπτος αιώνας.*[41]

Ο Θουκυδίδης, που αποσιώπησε τελείως τον Εφιάλτη και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, προσπαθεί, αυτοδιαψευδόμενος πολλές φορές, να μας πείσει πως το πολίτευμα κατ' όνομα μόνον ήταν δημοκρατία, ενώ στην ουσία κυβερνούσε κατά τρόπο μοναρχικό ο Περικλής.

> *Θουκυδίδης*, γράφει η Cl. Mossé, *δεν κρύβει τον θαυμασμό του για τον Περικλή, και έτσι δεν είναι πάντα εύκολο, όταν αναφέρει ένα λόγο του μεγάλου στρατηγού, να ξέρουμε τι είναι αυθεντικό και τι αποτελεί δική του προσθήκη. Αποτελεί έτσι έκπληξη για μας το ότι ο ιστορικός χαρακτηρίζει μοναρχική, του πρώτου ανδρός αρχή, την εξουσία του Περικλέους, στο πρόσωπο του οποίου εμείς δικαιολογημένα βλέπουμε το σύμβολο της αθηναϊκής δημοκρατίας.*[42]

Αν ο Περικλής είχε τόση εξουσία –σχεδόν μονάρχη τον αποκαλεί ο Θουκυδίδης–, ποιος θα τολμούσε, τότε ακριβώς που κατά τον Θουκυδίδη είχε την μεγαλύτερη εξουσία, στις παραμονές του πελοποννησιακού πολέμου, να περάσει από λαϊκό δικαστήριο τους φίλους του και την Ασπασία; Και ενώ τους φίλους του δεν κατάφερε να τους σώσει, για την Ασπασία έκλαιγε σαν γυναικούλα στο δικαστήριο και θερμοπαρακαλούσε τους δικαστές, που ήσαν άνθρωποι του λαού, να τον λυπηθούν και να μη την καταδικάσουν. Και ξέρετε γιατί έκλαψε; Γιατί ήταν πολύ μεγάλος! Δεν το λέω για αστείο, το γράφει η «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους»:

Ήταν τόσο μεγάλος, τόσο πάνω από τα κοινά μέτρα, ώστε δεν εδίστασε, όταν δικαζόταν η εκλεκτή του φίλη Ασπασία, να κλάψει στο δικαστήριο, ζητώντας να την απαλλάξουν από την κατηγορία.[43]

Αν ο Περικλής είχε την εξουσία, θα τον τιμωρούσαν σε βαρύτατο πρόστιμο και θα τον καθαιρούσαν από στρατηγό, την στιγμή μάλιστα που τον είχαν τόση ανάγκη; Ο μύθος του Περικλέους δεν πλάστηκε τότε που ζούσε ο ίδιος, γι' αυτό και δεν απόλαυσε την δόξα του. Πλάστηκε εκ των υστέρων και αποσκοπούσε στην ταύτιση της δημοκρατίας με πρόσωπα και κόμματα, ώστε να αλλοιωθεί η ουσία της. Για τούτο και αυτή η εύγλωττη σιωπή γύρω από την προσωπικότητα και το έργο του Εφιάλτου.

Τα λαμπρά επιτεύγματα της δημοκρατίας έπρεπε να παρουσιαστούν σαν επιτεύγματα ενός μεγαλοφυούς πολιτικού, που *σε κανέναν ίσως ηγέτη στην παγκόσμια ιστορία δεν συνυφάνθηκαν με τόσο θαυμαστό τρόπο, εξαίρετη παιδεία, υψηλό ήθος* (παρ' όλο που ο Πλούταρχος λέει πως δεν ήταν σε όλα του ανεπίληπτος)[44] *και τέλεια πολιτική σκέψη, με μεγάλη γενναιότητα και σπάνια στρατηγική ικανότητα ταυτόχρονα*.[45]

Ο Εφιάλτης και η δημοκρατία ξεχάστηκαν. Ο Περικλής παραμένει μέχρι σήμερα ως η μεγαλύτερη πολιτική φυσιογνωμία της ανθρωπότητας. Ο αθηναϊκός λαός, μας λένε, μεγαλούργησε κατά την εποχή του Περικλέους όχι γιατί ήταν ελεύθερος, αλλά γιατί είχε τον Περικλή ηγέτη.

Ο Εφιάλτης και η δημοκρατία που εγκαθίδρυσε αναφέρονται στα ψιλά της ιστορίας σαν μια μικροβελτίωση στο πολίτευμα της Αθήνας, το οποίο τελειοποίησε και έθεσε σε λειτουργία ο συγγενής και διάδοχος του Κλεισθένους, ο Περικλής. Και όμως την εποχή εκείνη η δόξα για την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας είχε αποδοθεί σε αυτόν που ανήκε: στον

Εφιάλτη. Ο ιστορικός των Αλεξανδρινών χρόνων Ιδομενέας ο Λαμψακινός αναφέρει ότι ήταν τόσο μεγάλη η φήμη και η δόξα του Εφιάλτου, ώστε προκάλεσε τον φθόνο του Περικλέους, τον οποίο κατηγορεί ότι ενέχεται στην δολοφονία του τελευταίου.

Ο Πλούταρχος απαντάει στα γραφόμενα του Ιδομενέως λέγοντας:

Πώς λοιπόν να πιστέψει κανείς τον Ιδομενέα, ο οποίος κατηγορεί τον Περικλή ότι τάχα από ζηλοτυπία και φθόνο της δόξας του δολοφόνησε τον δημοκρατικό ηγέτη Εφιάλτη, που ήταν φίλος και συνεργάτης του; Δε γνωρίζω από πού τα συμπέρανε αυτά ο Ιδομενεύς και εκτόξευσε χολή εναντίον του ανδρός, ο οποίος ίσως δεν ήταν σε όλα ανεπίληπτος, είχε όμως ευγενή χαρακτήρα και φιλότιμη ψυχή, όπου κανένα δεν φυτρώνει πάθος τόσο ωμό και θηριώδες.[46] *Φαίνεται ακόμη*, γράφει η Αθηνά Καλογεροπούλου, *χωρίς να είναι παράτολμο ένα τέτοιο συμπέρασμα, πως η πληροφορία του Πλουτάρχου, που την αποδίδει στον ιστοριογράφο Ιδομενέα τον Λαμψακινό (325-270 π.Χ.), ότι δήθεν ο Περικλής εδολοφόνησε τον Εφιάλτη από ζηλοτυπία και φθόνο της δόξας του, δεν απηχεί παρά τις διαδόσεις που κυκλοφόρησαν οι κύκλοι των δολοφόνων, για να αμαυρώσουν και του Περικλέους την προσωπικότητα, δίδοντας ένα ακόμη κτύπημα στους δημοκρατικούς.*[47]

Η ταύτιση της δημοκρατίας με τον Περικλή και το δημοκρατικό κόμμα έγινε σκόπιμα, για να αλλοιωθεί η ουσία της δημοκρατίας. Ο Περικλής ήταν ένας άξιος πολίτης της δημοκρατίας, που σεβάστηκε τους δημοκρατικούς θεσμούς και έθεσε τις πολιτικές και στρατιωτικές ικανότητές του στην υπηρεσία της πατρίδας του.

Η προσπάθεια αλλοίωσης της δημοκρατικής εμπειρίας είναι η βαθύτερη αιτία που κρατεί τον Εφιάλτη και την δημοκρατία 2.500 χρόνια τώρα στην σιωπή. Το όνομά του και το πολίτευμα που εγκαθίδρυσε προκαλούν και σήμερα ακόμα τον τρόμο σε εκείνους που αδικούν τους λαούς στο όνομα της δημοκρατίας. Είναι καιρός όμως να γνωρίσουμε το πολίτευμα που εγκαθίδρυσαν το 462 π.Χ. ο Εφιάλτης και ο Αρχέστρατος, για να ξέρουμε τι εννοούμε, όταν μιλάμε για δημοκρατία.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

[1] Αριστοτέλης: Πολιτικά ΙΙΙ 1281 β. Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, 1939.

[2] Αριστοτέλης: Αθηναίων Πολιτεία VLLL. Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, 1939.

[3] Αριστοτέλης: Αθηναίων Πολιτεία IX. Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, 1939.

[4] Αριστοτέλης: Πολιτικά ΙΙΙ 274 α. Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, 1939.

[5] Πλούταρχος: Βίος Σόλωνος. Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, 1955.

[6] A. Andrews: Αρχαία ελλ. κοινωνία, σελ. 102. Εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., 1987.

[7] Αριστοτέλης: Πολιτικά ΙΙΙ 273 β. Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, 1939.

[8] Αριστοτέλης: Αθηναίων Πολιτεία IX. Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, 1939.

[9] Αριστοτέλης: Αθηναίων Πολιτεία XV. Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, 1939.

[10] Ηρόδοτος: Ε΄ 66. Εκδ. Πάπυρος, 1975.

[11] Άγγ. Βλάχος: Προλεγόμενα στην Αθηναίων πολιτεία του Αριστοτέλους, σ. 40. Εκδ. Εστία, 1980.